

Jakub Affelski\*, Karolina Machnio\*\*

## Relikty dwóch nurtów osadniczych związanych z kulturą niemeńską i łużyckimi polami popielnicowymi odkrytych na stanowisku 4 w Starych Zambrzycach, gm. Rutki, woj. podlaskie

### Abstract

**Affelski J., Machnio K., 2016.** Relics of two settlement currents related to the Eneolithic and the Bronze Age, discovered in Stare Zambrzyce, site 4, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship. *Raport 11, 69-106*

The article presents part of the results of archaeological excavations carried out in 2015 within the construction of the S8 expressway in Stare Zambrzyce, site 4 (AZP38-80/20), Rutki commune, Podlaskie Voivodeship. Research effort brought interesting results, such as the discovery of four settlement currents related to the Eneolithic (the Neman culture), the Bronze Age (Lusatian fields of cinerary urns), the early Middle Ages (12th century), and the modern period (2nd half of the 15th – 17th century). This article is devoted to the oldest two settlement phases related to the Neman culture and the Lusatian fields of cinerary urns.

**Keywords:** Eneolithic, Bronze Age, Neman culture, Lusatian culture, Lusatian fields of cinerary urns, prehistoric settlement

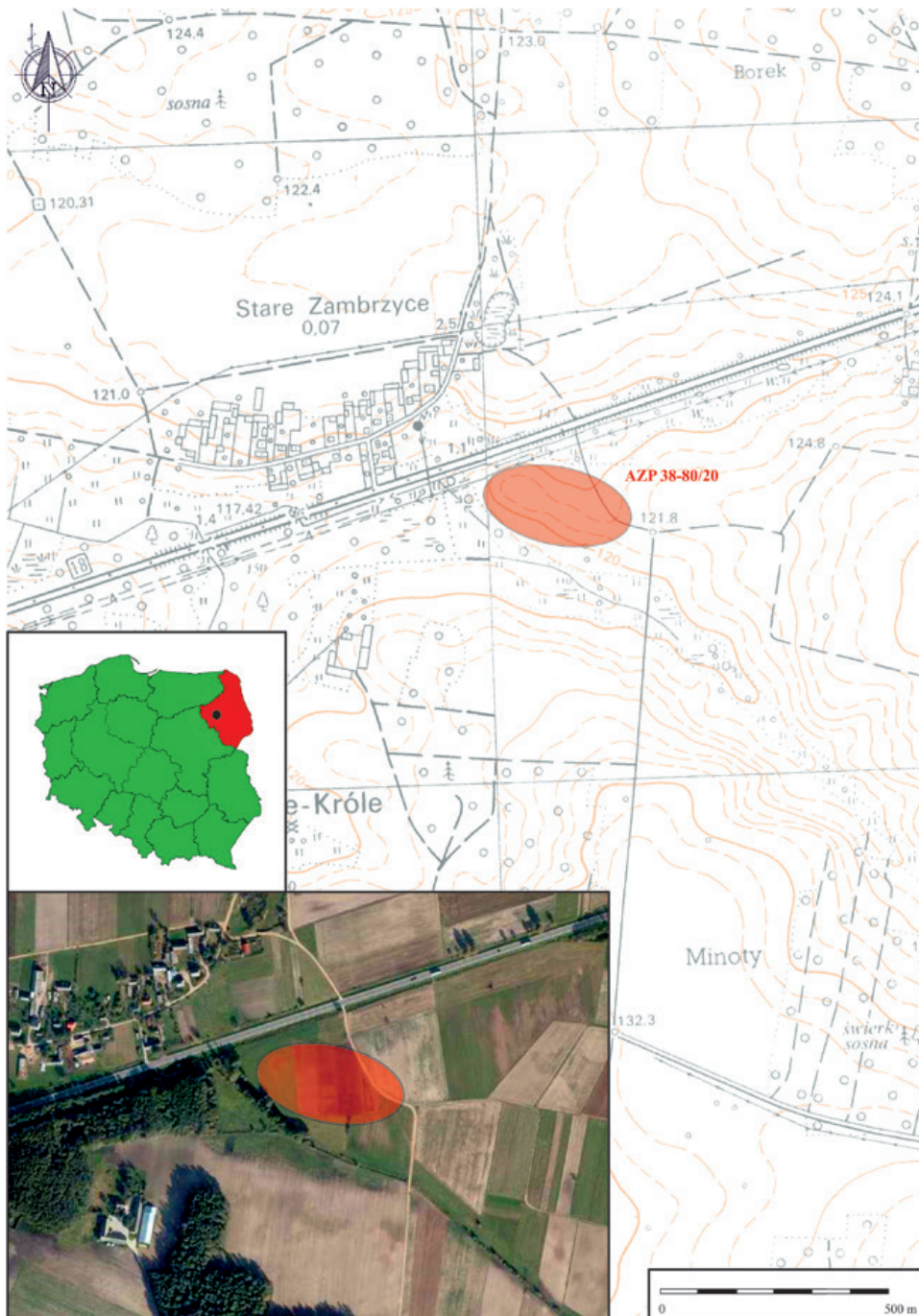
**A**rcheologiczne badania wykopaliskowe na stanowisku 4 w Starych Zambrzycach (AZP 38-80/20) zostały przeprowadzone na zlecenie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, Oddział w Białymstoku, w związku z budową drogi ekspresowej nr 8, na odcinku obwodnica Mężenina – Jeżewo, woj. podlaskie. Prace terenowe w 2015 roku prowadziła Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska SZPILA pod kierownictwem mgr. Jakuba Affelskiego. Efektem prowadzonych badań było odkrycie czterech faz osadniczych związanych z eneolitem (kultura niemeńska), epoką brązu (łużyckie pola popielnicowe), wczesnym średniowieczem (XII w.) oraz okresem nowożytnym (2. poł. XV-XVII w.). Niniejszy artykuł poświęcony będzie dwóm najstarszym fazom osadniczym.

Stanowisko 4 w miejscowości Stare Zambrzyce położone jest na południowy wschód od zwartej zabudowy wsi, na południe od drogi krajowej S8 (Ryc. 1). W ujęciu fizyczno-geograficznym badany obszar wpisuje się w zakres mezoregionu Wysoczyzny Wysokomazowieckiej stanowiącego część Niziny Północnopodlaskiej. Krajobraz Wysoczyzny jest zróżnicowany, występują tu

zarówno wysokie wzniesienia moren i kemów, jak i równiny sandrowe i morenowe (Kondracki 2001, 211-212). Cechą charakterystyczną budowy obszarów Wysoczyzny Wysokomazowieckiej jest niezaburzony układ osadów budujących kolejne piętra geologiczne. Utwory powierzchniowe są wynikiem stadiału północnomazowieckiego zlodowacenia środkowopolskiego, kiedy to powstały gliny zwałowe, piaski i żwiry wodnolodowcowe oraz piaski i mulki wytopiskowe. Ostatnie zlodowacenie przyczyniło się do powstania żwirów, glin i piasków zwietrzelinowych, zaś w okresie holocenu powstały piaski humusowe, namuły den dolinnych oraz torfy. W okolicach Starych Zambrzyc dominującym elementem rzeźby terenowej jest falista wysoczyzna morenowa, która kształtuje się na wysokości około 120 m n.p.m. Urozmaicają ją pojedyncze pagórki moren czołowych powstałe podczas cofania się lądolodu oraz obniżenia wytopiskowe. Centralne strefy zagłębień charakteryzują się wyrównaną powierzchnią zbudowaną z piasków i glin, przykrytych holocenijskimi namułami i torfami (Kołodziej-Gawrysiak 2009, 15-16; Bienia 2014, 4-5).

\* Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska SZPILA Jakub Affelski, Grabówiec 93B; 06-100 Pułtusk, mail: pa-k@wp.pl

\*\* Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska SZPILA Jakub Affelski, Grabówiec 93B; 06-100 Pułtusk, mail: karolina.machnio@gmail.com



**Ryc. 1.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Lokalizacja stanowiska

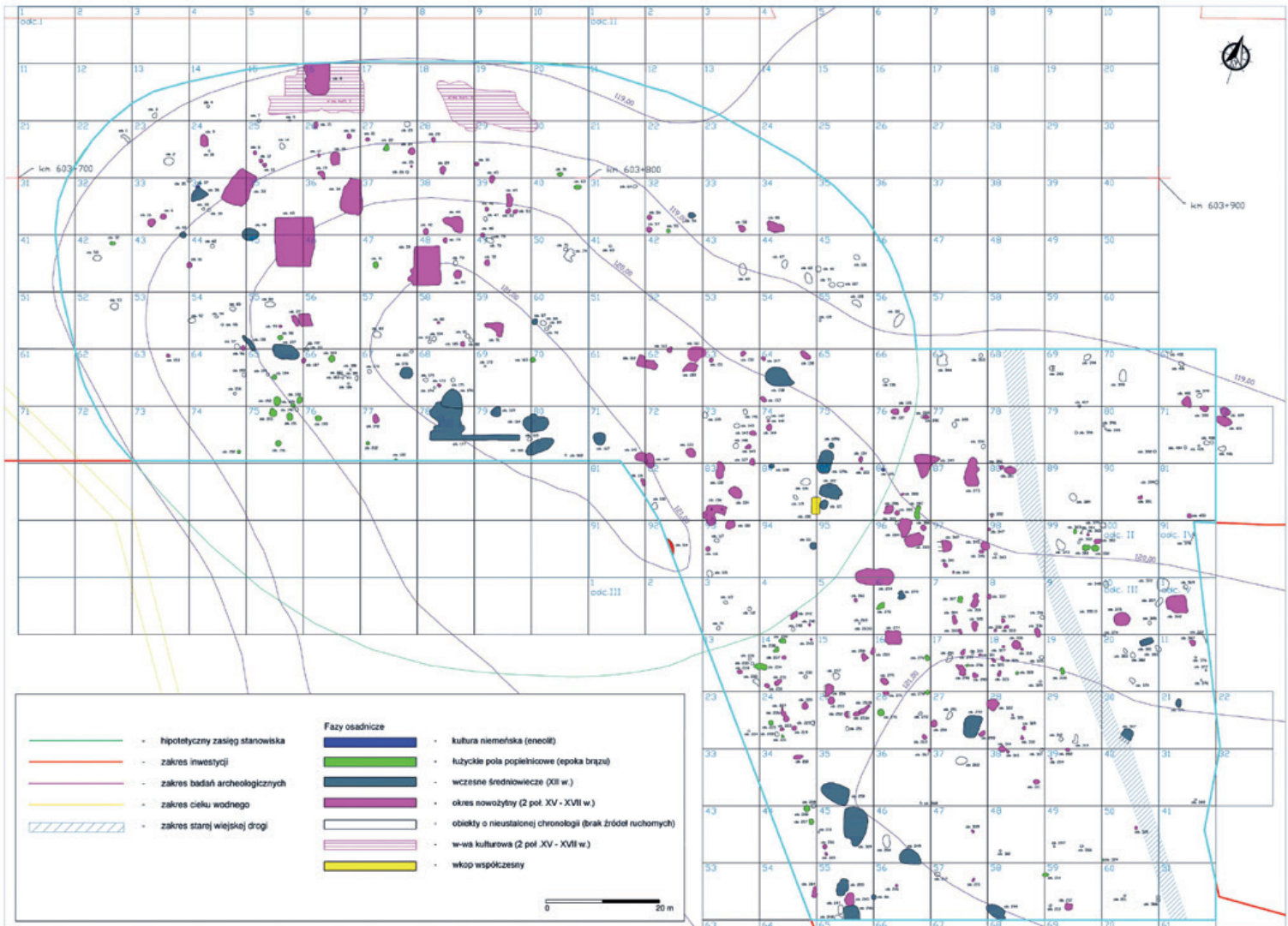
**Fig. 1.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Location of the site

■ **KULTURA NIEMEŃSKA**

W trakcie prowadzonych prac archeologicznych odkryto ślady osadnictwa kultury niemeńskiej (KNi) w postaci dwóch obiektów wziemnych (Tabela 1, Ryc. 3) i 34 fragmentów ceramiki naczyniowej. W okresie przełomu neolitu i epoki brązu, obszar Podlasia stanowił część szerokiej przestrzennie ekumeny kultury niemeńskiej, będącej składową szerszego nurtu subneolitycznego występującego z zachodniej części Nizy Wschodnioeuropejskiego (Wawrusiewicz 2012, 49). Stosunkowo słaba baza źródłowa dotyczącego taksonu kulturowego, scharakteryzowana przez cykl opracowań monograficznych z lat 70. i 80. XX wieku

(Kempisty 1973; Kempisty, Sulgostowska 1976; 1991; Kempisty, Więckowska 1983), została w ostatnich latach uzupełniona o wyniki badań archeologicznych prowadzonych w ramach „drogowych” prac ratowniczych (Wawrusiewicz 2012), jak i stacjonarnych badań (Waluś, Monastyrski 2004; Domaradzka 2012). Na użytek tego opracowania dokonano korelacji pozyskanego materiału również ze źródłami „niemeńskimi” z terenu Nizy Polskiego, głównie Mazowsza (Józwiak 2003).

Obiekty wziemne reprezentowane są przez 2 jednostki (obiekty: 37 i 125), sklasyfikowane ogólnie jako jamy gospodarcze (Ryc. 3, Tabela 1), niepowiązane ze sobą funkcjonalnie. Jama gospodarcza o miąższości



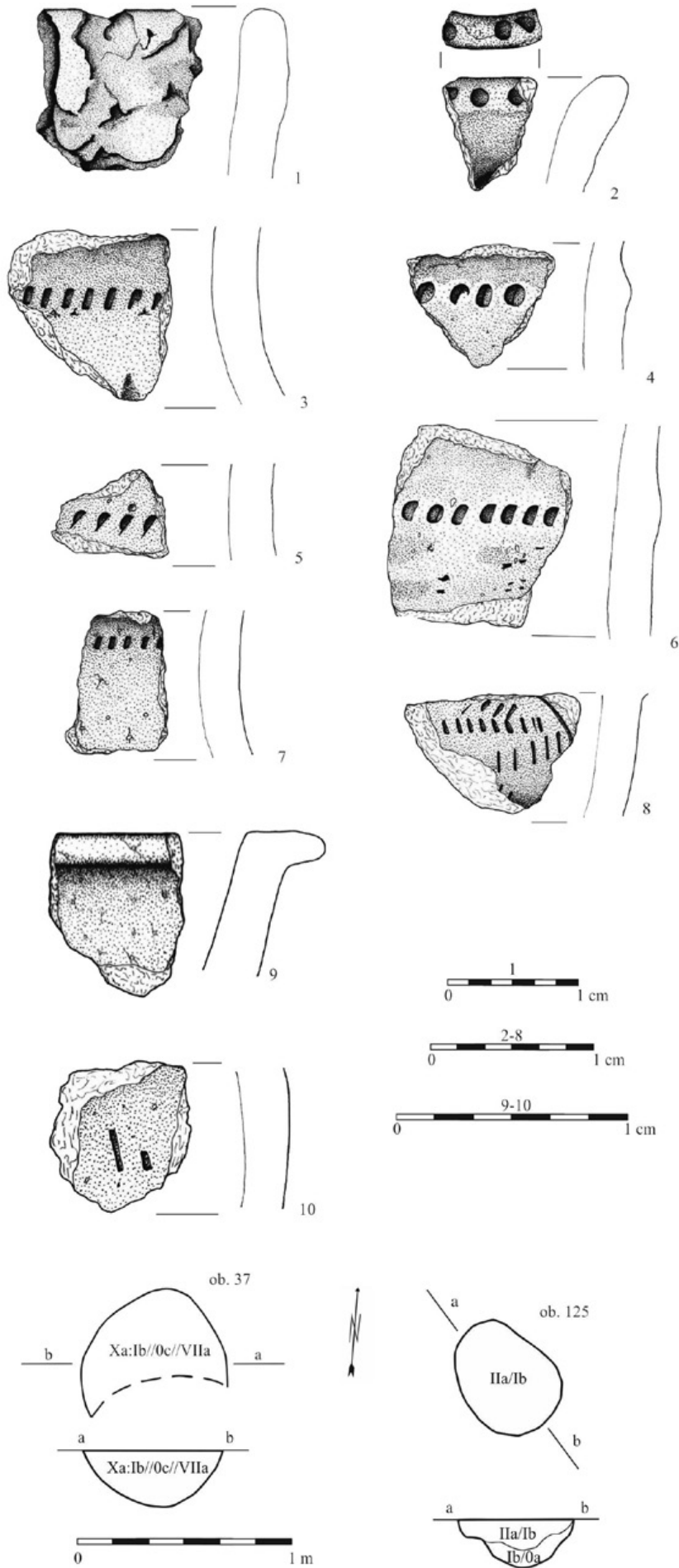
0,28 m (obiekt 37) posiadała owalny kształt przekroju poziomego, o wymiarach  $0,41 \times 0,68$  m oraz nieckowaty profil. Połowa obiektu została zniszczona przez osadnictwo XII-wieczne. Jego wypełniko stanowiła przemieszana zbielicowana próchnica z niewielką ilością spalenizny i piasku/żwiru. Podczas eksploracji pozyskano 22 fragmenty ceramiki naczyniowej oraz 2 naturalne krzemienie (surowiec narzutowy). Obiekt 125 (jama gospodarcza) posiadał owalny kształt przekroju poziomego, o wymiarach  $0,56 \times 0,40$  m, a jego nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym profil miał miąższość 0,22 m. Dwuwarstwowe (horyzontalny układ warstw) wypełniko stanowiła przemieszana próchnica z niewielką ilością piasku. Podczas eksploracji pozyskano 2 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Cały zbiór został opisany za pomocą schematów analitycznych wypracowanych w poznańskim środowisku archeologicznym (Koško 1979, 41-52; Czerniak 1980, 49-51; Koško 1981, 22-42; Czebreszuk 1996, 10-43; Makarowicz 1998, 45-92; Ignaczak 2002, 32-53; Józwiak 2003, 97-104). Badany zestaw źródeł ceramicznych

**Ryc. 2.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Plan zbiorczy

**Fig. 2.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Site plan

rejestrowano w 2 obiektach KNi, nowożytniej jamie gospodarczej (obiekt 345) oraz w trakcie doczyszczania powierzchni stanowiska po etapie odhumusowania (Tabela 2, 3, 4). Stosunkowo słaby stan zachowania źródeł ceramicznych miał negatywny wpływ na proces ich analizy. Duże rozdrobnienie badanego zbioru ceramiki nie pozwala na dokładne określenie form makromorfologicznych. Część analizowanych fragmentów naczyń reprezentuje duże grubo- i średniościenne naczynia, najprawdopodobniej w typie garnka. W kontekście zdobnictwa naczyń, zasadniczo dominują wątki – ścięgi „bruzdowe”, głównie w układach poziomych (Ryc. 3: 3-7, 10), jednak w jednym przypadku rejestrujemy układy ukośne (Ryc. 3: 8). Ścięgi głównie wykonywane są przy użyciu prostokątnego, symetrycznego rylca (Ryc. 3: 3, 7, 8, 10), jak i rylca półokrągłego (Ryc. 3: 5). Tego typu wątki zdobnicze lokalizowane są na brzuścu lub w strefach



**Ryc. 3.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Ceramika naczyniowa i obiekty wziemne ludności kultury niemeńskiej: (1-7) obiekt 37; (8,9) obiekt 125

**Fig. 3.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Earthenware and sunken features of the Neman culture population: (1-7) feature 37; (8, 9) feature 125

**Tabela 1. Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Zestawienie obiektów ludności kultury niemieńskiej i łużyckich pól popielnicowych****Table 1. Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Summary of features of the populations of the Neman culture and the Lusatian fields of cinerary urns**

Nr obiektu	Odcinek	Ar	Funkcja	Przekrój poziomy	Długość [cm]	Szerokość [cm]	Głębokość [cm]	Przekrój pionowy	Wypełnisko (układ warstw)	Datowanie
22	I	27	jama gospodarcza	owalny	116	92	27	nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
31	I	30	jama gospodarcza	owalny	100	60	15	nieregularny	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
32	I	42	jama gospodarcza	owalny	94	63	8	nieregularny	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
37	I	34	jama gospodarcza	owalny	41	68	28	nieckowaty	niejednorodne, jednowarstwowe	KNi
55	II	32	jama gospodarcza	kolisty	62	68	26	nieregularny	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
63	I	40	jama gospodarcza	owalny	128	93	42	nieckowaty	niejednorodne, dwuwarstwowe w układzie horyzontalnym	ŁPP-EB
91	I	47	jama gospodarcza	owalny	122	83	34	nieckowaty	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
98	I	55	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	93	80	82	prostokątny	niejednorodne, trzywarstwowe w układzie horyzontalnym	ŁPP-EB
120	I	77	dołek postłupowy	nieregularny	60	40	26	nieckowaty	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
125	II	86	jama gospodarcza	owalny	56	40	22	nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym	niejednorodne, dwuwarstwowe w układzie horyzontalnym	KNi
152	I	74	dołek postłupowy	kolisty	61	61	31	nieckowaty	niejednorodne, dwuwarstwowe w układzie wertykalnym	ŁPP-EB
163	I	70	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	89	87	42	nieckowaty	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
184	I	66	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	120	50	97	prostokątny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
188	I	65	jama gospodarcza	owalny	123	83	26	nieckowaty	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
189	I	65/75	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	68	74	75	nieregularny	niejednorodne, wielowarstwowe w układzie horyzontalno-diagonalnym	ŁPP-EB
191	I	75	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	nieregularny	133	100	101	nieregularny	niejednorodne, trójwarstwowe w układzie horyzontalnym	ŁPP-EB
192	I	65	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	owalny	170	124	82	nieckowaty	niejednorodne, dwuwarstwowe w układzie wertykalnym	ŁPP-EB
193	I	75	jama gospodarcza	nieregularny	151	123	42	nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym	niejednorodne, dwuwarstwowe w układzie horyzontalnym	ŁPP-EB

196	I	75	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	100	100	60	nieregularny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
199	I	76	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	103	92	83	prostokątny	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
202	I	77	dołek postłupowy	kolisty	62	62	30	nieckowaty	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
207	III	44	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	98	98	74	prostokątny	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
208	III	44	jama gospodarcza - zasobowa/magazynowa	kolisty	104	104	88	prostokątny	niejednorodne, trzywarstwowe w układzie horyzontalno-diagonalnym	ŁPP-EB
209	III	44	jama gospodarcza	owalny	86	68	14	nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
221	III	24	jama gospodarcza	owalny	60	42	16	nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
225	III	24	jama gospodarcza	kolisty	80	80	20	nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
234	III	13/14	jama gospodarcza	nieregularny	323	102	40	nieregularny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
270	III	26	jama gospodarcza	kolisty	120	120	33	nieckowaty	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
274	III	26/16	jama gospodarcza	prostokątny	94	76	30	nieckowaty	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
276	III	16	jama gospodarcza	owalny	104	74	30	nieckowaty	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
287	II	86	jama gospodarcza	nieregularny	230	82	27	nieregularny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
296	III	17	dołek postłupowy	owalny	60	44	38	U-kształtny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
307	III	7	jama gospodarcza	nieregularny	108	72	16	nieregularny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
324	III	50	dołek postłupowy	owalny	36	22	12	nieckowaty	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
328	III	16	jama gospodarcza	kolisty	55	52	26	nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
338	III	19	jama gospodarcza	owalny	134	60	14	nieregularny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
361	II	99	jama gospodarcza	nieregularny	99	133	41	nieregularny	niejednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB
363	III	99	jama gospodarcza	owalny	80	56	20	nieckowaty	jednorodne, jednowarstwowe	ŁPP-EB

przejścia brzuśca w szyję. Dodatkowo ewidencjujemy zdobienie naczyń dookólnymi punktowymi odciskami w obrębie krawędzi i bezpośrednio pod nią oraz w strefie brzuśca naczynia (Ryc. 3: 2, 4).

Elementy mikromorfologii reprezentowane są w zbiorze przez 4 krawędzie wylewów, których typologię oparto o schemat wypracowany przez A. Kośko (Kośko 1981) (Tabela 4; Ryc: 3: 1, 2, 9; Ryc. 6). W dwóch

przypadkach zwieńczenie jest całkowicie zaokrąglone (typ 10 e; Ryc. 3: 1), natomiast 1 wylew posiada cechy lekkiego zaokrąglenia, połączonego ze spłaszczeniem zwieńczenia, wykonanego w celu ozdobienia krawędzi naczynia (typ 10 c; Ryc. 3:2). W jednym przypadku krawędź została uformowana zaokrąglonym okapem na zewnętrznej ścianie naczynia (typ 49k, Ryc. 3: 9). Analiza technologiczna badanego zbioru ceramiki KNi

Nr inwentarza	Wykop	Ar	Obiekt	Σ	Typ makro	Krawędź	Brzusiec	Dno	Ucho	Zdobienie
C/215/15	II	86	125	1	?		1			1
C/45/15	I	24		2	?		2			2
C/199/15	II	86	125	1	?		1			
C/71/15	I	31		5	?	1	4			
C/12/15	I	17		1	?		1			1
C/96/15	I	34	37	14	?		14			4
C/386/15	II	97	345	2	?	1	1			
C/69/15	I	34	37	8	?	2	6			3

**Tabela 2.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Zestawienie ilościowo-jakościowe ceramiki ludności kultury niemieńskiej

**Table 2.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Qualitative and quantitative summary of the earthenware of the Neman culture population

Grubość ścianki naczynia	Ilość fragmentów	%
4-6 mm	0	0
7-9 mm	14	41,17 %
10 mm i powyżej	20	58,83 %

**Tabela 3.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Charakterystyka grubości ścianek ceramiki kultury niemieńskiej

**Table 3.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Characteristics of the thickness of the walls of the Neman culture earthenware

wykazuje niewielkie zróżnicowanie. Większość naczyń wykonana została w technologii charakterystycznej dla klasycznych form KNi (Domaradzka 2012, 31). Masa garncarska schudzana była różnobarwną domieszką tłuczni mineralnego (głównie o drobnej średniej granulacji), nierzadko z dodatkiem piasku. W dwóch przypadkach rejestrowano jako domieszkę tłuczone skorupy naczyń. Gлина była „średnio” wymieszana (warstewkowa struktura przełamu), następnie podlegała dość słabemu wypalowi. Powierzchnia naczyń była szorstka (z wystającym tłuczniem mineralnym), czasami poddana była obmazywaniu wiechciem. W zbiorze dominują naczynia grubościennie (Tabele: 3, 4), brak w nim natomiast naczyń cienkościennych.

Wnioski z przeprowadzonej analizy ceramiki naczyniowej pozwalają łączyć badany zbiór z ludnością KNi zamieszkującą tereny Podlasia w okresie schyłku neolitu i początku epoki brązu. Bezpośrednie analogie w kontekście zdobnictwa możemy odnaleźć na stanowiskach w północno-wschodniej Polsce, na których rejestrowano ceramikę naczyniową KNi z przełomu neolitu i epoki brązu: Jeroniki, stan. 2 (Wawrusiewicz 2012, ryc. 10: 8, 12; ryc. 11: 3, 8), Pianki I (Domaradzka 2012, tablica VI:2,7,8), Ząbie X (Waluś, Manasterski 2004, tablica IV:1,6) oraz na Mazowszu: Gościąż, stan. 12 (Józwiak 2003, tablica 88: 1, 2, 4, 5, 7), Skuszew Kółko 8 (Czebreszuk, Józwiak 2007, ryc. 36: 10). Niewielki zbiór

ceramiki KNi z badanego stanowiska oraz niska liczba szczegółowych markerów chronologicznych następczą trudności w jednoznacznym przypisaniu śladów osadnictwa KNi do konkretnej fazy rozwojowej tej kultury. Brak cech charakterystycznych dla klasycznej fazy KNi w postaci wyciskanych od środka guzków podkrawędznych, nacinania krawędzi naczyń czy dominacji form cienkościennych (Józwiak 2003, 190-191) oraz nieobecność ceramiki z domieszką organiczną, będącą cechą archaizującą, o proveniencji prypecko-niemieńskiej (Domaradzka 2012, 35), implikują do postawienia tezy, że relikty osadnictwa „niemieńskiego” odkryte na stanowisku w Starych Zambrzycach można wiązać z „linińską” wersją KNi (3300/2100 BC).

Odkryte ślady osadnicze wskazują, że mamy do czynienia z obozowiskowym charakterem pobytu ludności KNi w rejonie stanowiska. Osadnictwo tej kultury skupia się głównie na obszarach nizinnych, w pobliżu cieków wodnych oraz lekkich gleb piaszczystych (Józwiak 2003, 76), co odpowiada warunkom panującym w bezpośrednim sąsiedztwie badanego stanowiska.

### ■ ŁUŻYCKIE POŁA POPIELNICOWE

W niniejszym artykule przyjmujemy, że jednostka taksonomiczna, zwana powszechnie *kulturą łużycką* jest konglomeratem regionalnych ugrupowań, z wszystkimi cechami definiującymi poszczególne podjednostki

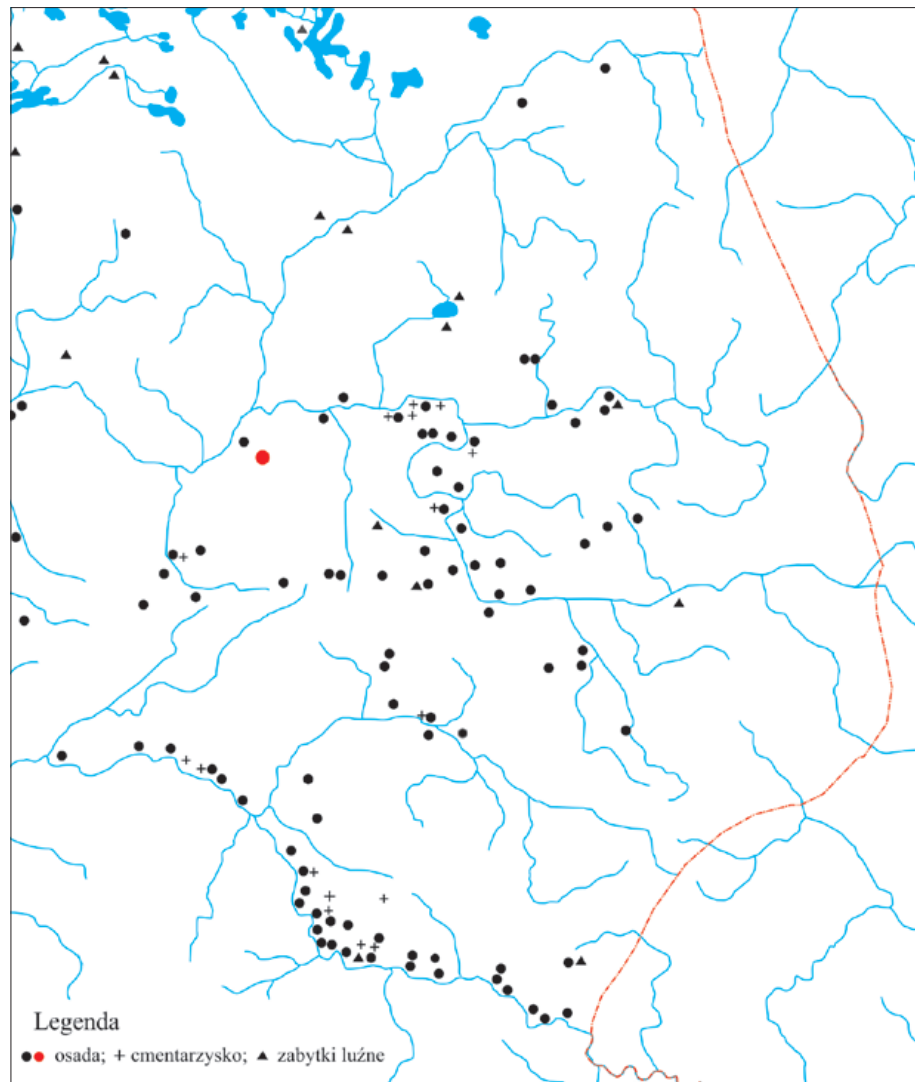
Nr inw	Wy- kop	Ar	Obiekt	W-wa	Σ	Typ makro	Kra- wędz	Brzu- siec	Dno	Ucho	Zdobienie	aa	ab	ac	ad1	ad2	ba	bb	ca	Rys
C/215/15	II	86	125		1	?		1			b:M-184[]:1IM-184[]:9...IM-189:5...IM-184[]:2...	1, 21	1	1	2	2	3	8-12	11	3:8
C/45/15	I	24			1			1			b:E:51:1...	221	3	2	2	2	3	8-12	11	
C/45/15	I	24			1			1			b/sz?:xM-184[]:4...	21,221	3	2	2	2	3	4-11	11	
C/199/15	II	86	125		1			1				21,221	3	1	2	2	3	8-11	11	
C/71/15	I	31			1		49k	1				21,221	3	1	2	2	2	4-11	11	3:9
C/71/15	I	31			2			2				21,221	7	1	2	2	3	4-11	2	
C/71/15	I	31			1			1				21,221	7	1	2	2	3	8-12	11	
C/71/15	I	31			1			1				21,221	7	1	2	2	2	4-11	11	
C/12/15	I	17			1			1			b:x?M-184[]:2...	21,221	3	1	2	2	3	8-11	13	3:10
C/96/15	I	34	37		1			1			b:x:E:51:7...	21,221	2	1	2	11	3	4-12	11	3:6
C/96/15	I	34	37		1			1			b:x:E-51:4...	21,221	3	1	2	2	3	8-11	11	3:4
C/96/15	I	34	37		1			1			b/sz?:xM-184[]:4...	21,221	3	1	2	2	3	8-11	11	3:5
C/96/15	I	34	37		1			1			b:x?E-51:1...	21,221	2	1	2	2	2	8-12	11	
C/96/15	I	34	37		8			8				21,221	2	1	2	11	2	8-12,03	11	
C/96/15	I	34	37		1			1				21,221	2	1	2	2	2	8-12	11	
C/96/15	I	34	37		1			1				21,221	6	1	2	2	3	8-11	11	
C/386/15	II	97	345		1		10e	1				21	2	1	2	2	3	8-12	13	3:1
C/386/15	II	97	345		1			1				21,221	2	1	2	2	2	8-11	13	
C/69/15	I	34	37		1		10e	1				21,221	2	1	2	2	3	4-12,03	11	
C/69/15	I	34	37		1		10c	1			k/pk:X:E-51:4... E-51:3...	21,221	6	1	2	2	3	8-12	11	3:2
C/69/15	I	34	37		1			1			b/sz?:xM-184[]:7...	21,221	2	1	2	2	3	4-11	11	3:3
C/69/15	I	34	37		1			1			b:xM-184[]:4...	21,221	3	2	2	2	3	4-11	11	3:7
C/69/15	I	34	37		1			1				21,221	3	2	2	2	3	4-11	11	
C/69/15	I	34	37		2			2				21,221	3	2	2	2	3	4-11,03	11	
C/69/15	I	34	37		1			1				21,221	3	1	2	2	2	8-11	11	

**Tabela 4.** Stare Zambrzyce, stan 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Charakterystyka ceramiki naczyńowej ludności kultury niemeńskiej  
**Table 4.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site 4, AZP 38-80/20. Characteristics of the Neman culture earthenware



**Ryc. 4.** Stare Zambrzyce, gm. Rutki, woj. Podlaskie, stan. 4, AZP 38-80/20. Lokalizacja stanowiska (czerwony punkt) na podkładzie mapy osadnictwa łużyckich pól popielnicowych na północno-wschodnim Mazowszu i Podlasiu (na podstawie J. Dąbrowski 1997; L. Pawlata 2012).

**Fig. 4.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Location of the site (red dot) on the map of the Lusatian fields of cinerary urns settlements in north-eastern Poland (After J. Dąbrowski 1997; L. Pawlata 2012)















kulturowe, co powoduje, że w ślad za ostatnimi propozycjami, w tekście będziemy określać to zjawisko mianem „łużyckich pól popielnicowych” (Gediga 1980; 1991; 1993; Dąbrowski 1980; 2009, 37-41; Kaczmarek 2012, 235). W trakcie ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku 4 w Starych Zambrzycach odkryto ślady związane z osadnictwem ludności łużyckich pól popielnicowych (ŁPP): 36 obiektów ziemnych (Ryc. 2), 512 fragmentów ceramiki naczyniowej, 156 przedmiotów krzemieniowych, 2 kamienne rozcieracze, 1 przekłuwacz kościany, 6 fragmentów muszli (wypełnisko obiektu 192) oraz 137 zwierzęcych szczątków kostnych (wypełniska obiektów). Odkryty zespół osadniczy wpisuje się w ciąg stanowisk archeologicznych ŁPP, rejestrowanych wzdłuż środkowego i górnego biegu Narwi, od jej źródła po miejsce ujścia do niej Pisy (Ryc. 4). Mamy więc do czynienia ze śladami osadnictwa ŁPP, znajdującymi się na północno-wschodnim pograniczu ekumeny zjawisk „łużyckich”.

Na terenie objętym badaniami zlokalizowano 36 obiektów związanych z osadnictwem ŁPP, w tym: 31 jam gospodarczych oraz 5 dołków postępujących.










Szczegółowa charakterystyka morfometryczna obiektów została przedstawiona w Tabeli 1. Systemy klasyfikacji i opisu obiektów związanych z osadami otwartymi ŁPP z rozwiniętej epoki brązu (B2D- HaB2; III-VEB), jak i wczesnej epoki żelaza, zaproponowane przez Jana Michalskiego (1983, 135-196), umożliwiają podjęcie próby odtworzenia pierwotnej funkcji obiektu, która w odniesieniu do tzw. jam gospodarczych jest stosunkowo trudna do ustalenia (Czopek 2007, 174). W niniejszym opracowaniu zdecydowano się więc na podział obiektów ziemnych (jam gospodarczych i dołków postępujących) zaproponowany przez Sylwestra Czopka. W ocenie autorów system ten pozwala na stosunkowo obiektywną i czytelną formę analizy tego typu źródeł (Tabela 5, 6).

W obrębie jam gospodarczych mieści się 31 obiektów (88,57% zbioru). Ze względu na niewielki zasób cech definiujących (opisujących?) ich funkcję są one określane jako: jamy gospodarcze, jamy zasobowe, jamy spi-chlerzowe, wybierzyska surowców, glinianki, piwniczki, składy surowca, ślady po konstrukcjach naziemnych,

	 I	 II	 III	 IV	?
 A	IA 2 [6,45%]	IIA 6 [19,35%]	IIIA 1 [3,22%]	IIIA 1 [3,22%]	?A
 B	IB 2 [6,45%]	IIB 3 [9,67%]	IIIB	IIIB 1 [3,22%]	?B
 C	IC	IIC	IIIC	IIIC	?C
 D	ID 5 [16,12%]	IID	IIID	IIID	?D
 E	IE	IIE	IIIE	IIIE	?E
 F	IF	IIF	IIIF	IIIF	?F
 G	IG	IIG	IIIG	IIIG	?G
 H	IH 3 [9,67%]	IIH 3 [9,67%]	IIIH	IIIH 5 [16,12%]	?H
?	I?	II?	III?	IV?	??

**Tabela 5.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Schemat podziału jam gospodarczych wg S. Czopka (2007, 174), z modyfikacjami J. Affelskiego i M. Ignaczaka (2012, 62,63) wraz z zestawieniem ilościowo-procentowym poszczególnych typów bazowych w badanym zbiorze

**Table 5.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Schema of the division of utility pits, after S. Czopek (2007, 174) with modifications by J. Affelski and M. Ignaczak (2012, 62, 63), with a quantitative and percentile summary of basic types in the studied assemblage

	 I	 II	 III	 IV	?
 A	IA 2 [40%]	IIA 1 [20%]	IIIA -	IIIA 1 [20%]	?A -
 B	IB -	IIB 1 [20%]	IIIB -	IIIB -	?B -
 C	IC -	IIC -	IIIC -	IIIC -	?C -
 D	ID -	IID -	IIID -	IIID -	?D -
 E	IE -	IIE -	IIIE -	IIIE -	?E -
?	I? -	II? -	III? -	IV? -	?? -

**Tabela 6.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Schemat podziału dołków postępowych wg S. Czopka (2007, 174), z modyfikacjami J. Affelskiego i M. Ignaczaka (2012, 62, 63) wraz z zestawieniem ilościowo-procentowym poszczególnych typów bazowych w badanym zbiorze

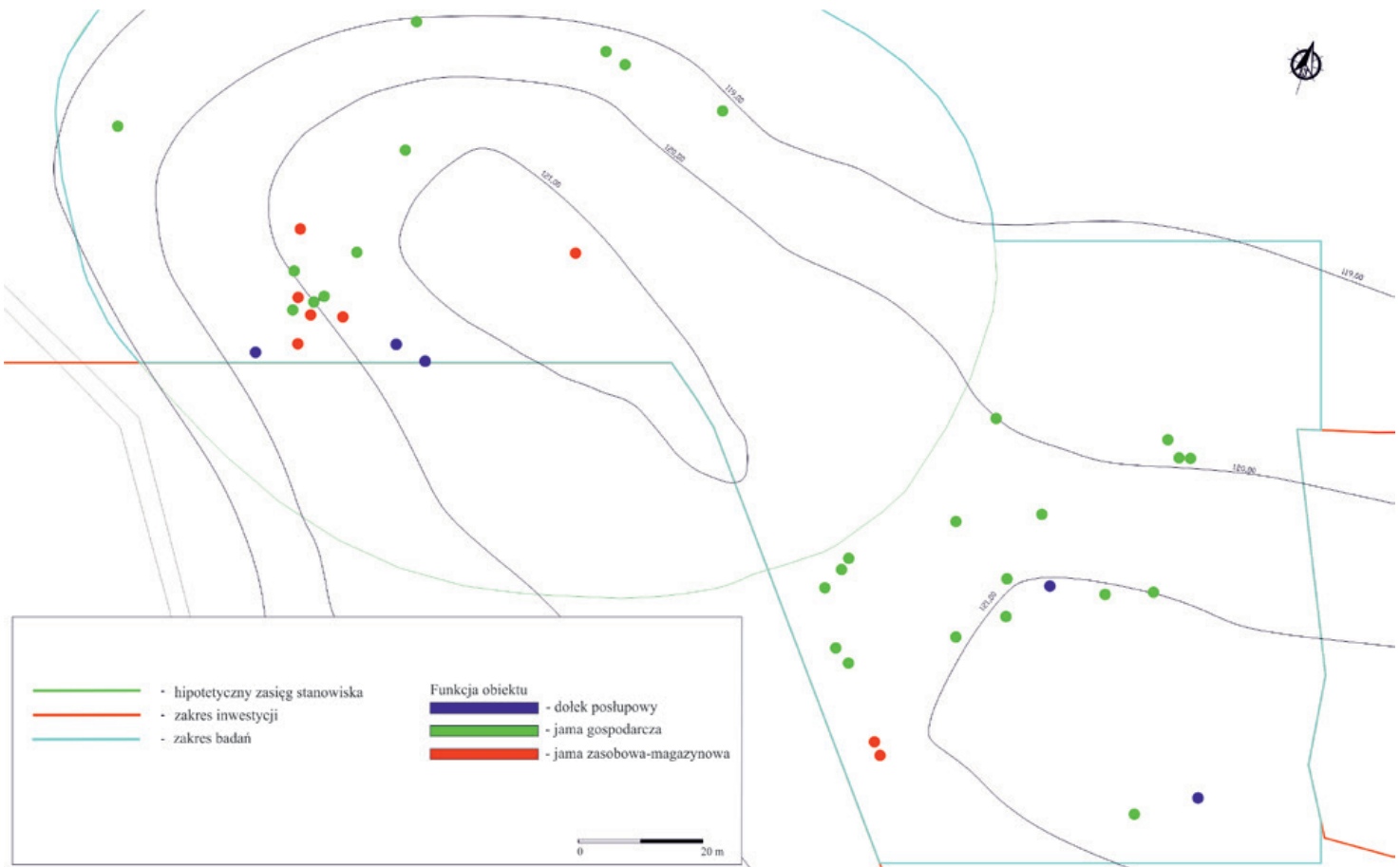
**Table 6.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Schema of the division of postholes, after S. Czopek (2007, 174) with modifications by J. Affelski and M. Ignaczak (2012, 62, 63), with a quantitative and percentile summary of basic types in the studied assemblage

rowy itd. (Michalski 1983; Szamałek 1987; Muzolf 2002; Marchelak, Tyszler 2003; Bönisch 2004; Ignaczak 2004; Czopek 2007; Marcinkian 2010; Ignaczak, Affelski 2012). Wyodrębnione jamy w rzucie zamykały się w 4 kategoriach kształtu: kolisty (typ I), owalny (typ II), prostokątny (typ III), nieregularny (typ IV). Cecha ta nie ma bezpośredniego przełożenia na zmienność funkcjonalną obiektów (Ignaczak 2004, 101). Dominują formy: kolisty (typ I) i owalna (typ II) (Tabela 5). Ich powierzchnia wynosiła od ok. 0,28 m<sup>2</sup> do ok. 3,29 m<sup>2</sup>. Profile jam gospodarczych zostały sklasyfikowane w obrębie 4 podstawowych kategorii kształtu: nieckowaty (A), nieckowaty z przegłębieniem asymetrycznym (B), prostokątny (D), nieregularny (H). Ich miąższość wahała się od 0,08 do 1 m. Kategorią dominującą jest forma o profilu nieregularnym i nieckowatym (Tabela 5), która może być wypadkową długotrwałych procesów niwelacji. Bardzo rzadko jest ona bezpośrednim odzwierciedleniem pierwotnego wyglądu obiektu, dlatego konstrukcje te mogą być w ograniczonym zakresie wyko-

rzystywane do celów porównawczych (Kadrow 1991, 22; Ignaczak 2004, 101).

W obrębie jam gospodarczych wyróżniono dwa rodzaje zasypisk: 1. układy jednowarstwowe – jednorodny, 2. układy wielowarstwowe – niejednorodny (w odmianach dwu-, trój- lub wielowarstwowych). Wykazano, że 64,51% obiektów ma złożoną strukturę zasypiska (2), a pozostałe 36,49% jednorodną (1). Przyjmuje się, że powstanie jam jednowarstwowych jest wypadkową jednorazowego i dokonanego w krótkim czasie zniwelowania konstrukcji charakterystycznych dla obiektów „śmietnikowych” lub „odpadkowych” (Kruk, Milisauskas 1981, 71; Kadrow 1991, 29).

Definicja jamy gospodarczej ma bardzo szeroki zakres. W grupie tej mieści się wiele typów obiektów, trudnych do jednoznacznej kwalifikacji funkcjonalnej. Niewielka pula informacji uniemożliwia w większości przypadków precyzyjne określenie ich funkcji. Poniżej przedstawiamy kilka propozycji interpretacyjnych dotyczących tej kategorii obiektów ziemnych.



**Ryc. 5.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Rozplanowanie i podział obiektów ludności łożyskich pól popielnicowych

**Fig. 5.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Spatial arrangement and the division of features of the Lusatian fields of cinerary urns population

W literaturze przedmiotu istnieje kategoria określana jako jamy spichlerzowe, charakteryzujące się formą profilu w kształcie odwróconego trapezu o niejednorodnym charakterze i odpowiedniej miąższości (Bönish 2004, 102, 103, Marcinkian 2010, 161-162). Stosunek powierzchni do głębokości jest zmienny i uzależniony od czynników zewnętrznych, takich jak poziom wód gruntowych czy stan zachowania obiektu (Bönish 2004, 102). Ograniczenie jam „spichlerzowych” do trapezowatej (typ E) formy profilu jest dużym uproszczeniem. Z porównań antropologicznych wynika, że jamy ziemne do przechowywania płodów rolnych, kopane dość licznie w/i przy zagrodach, wykładano drewnem lub słomą i po całkowitym wypełnieniu zasypywano piaskiem i korą. Takie spichlerze odnawiano co roku i cyklicznie tworzone w nowych miejscach (Moszyński 1967, 241-242; Lew 2003, 124). Do jam „magazynowych” zaklasyfikowano 10 obiektów: 98, 163, 184, 189, 191, 192, 196, 199, 207, 208.

Do kategorii „dołki posłupowe” zaklasyfikowano 5 obiektów (Tabela 1, 6). Charakteryzowały się one

głównie owalnym, jak i kolistym oraz nieregularnym kształtem w planie poziomym (powierzchnia nie przekroczyła 0,36 m<sup>2</sup>) oraz nieckowatym i U-kształtnym profilem, o miąższości dochodzącej do 0,38 m. Nie tworzyły one zwartych układów słupowych.

Niewielki i dość jednorodny zbiór obiektów nie pozwala na skomplikowaną i głęboką analizę strategii planowania przestrzennego w ramach obszaru zasiedlonego przez społeczności ŁPP. Niemniej jednak rysuje się kilka wyraźnych tendencji w parcelacji przestrzeni bytowej. Obiekty ziemne skupiają się w dwóch grupach. Pierwsza z nich zlokalizowana jest w zachodniej strefie obszaru badań, na łagodnym stoku moreny, w bliskiej odległości od ciek wodnego. Druga grupa znajduje się w południowo-wschodniej części przebadanego obszaru. Oba skupiska leżą w odległości 70 m od siebie. Drugą zauważalną tendencją jest występowanie w wyrażnych zgrupowaniach jam gospodarczych o charakterze magazynowym. Obserwowane jest to w obydwu skupiskach (Ryc. 5).

Ceramikę naczyniową ludności ŁPP opisano i sklasyfikowano za pomocą cech: makromorfologii, zdobnictwa, mikromorfologii i technologii. Podejście takie, określane jako systemowe, ma już ugruntowaną tradycję i rozbudowaną literaturę (por. ostatnio Czebreszuk,

Koško, Szmyt 2006). Stosowana w nim formalizacja opisu została w pełni wykorzystana w niniejszej pracy. W dalszych częściach wywodu korzystano z gotowych już metod, powstałych przy okazji badania pradziejowych materiałów osadowych z obszaru Niżu Polskiego (Czebreszuk, Koško, Szmyt 2006, 39-64; Ignaczak 2002, 32-49; Ignaczak, Affelski 2012, 72-77). Kategoryzacja cech podlegających analizie nie odpowiada odtworzonej dla systemu wytwórczości ceramicznej liście czynności techniczno-użytkowych (Czerniak, Koško 1980), lecz została oparta o nadrzędność parametrów morfologiczno-stylistycznych, najbardziej adekwatnych w klasyfikacji źródeł z epoki brązu.

W analizie makromorfologii wykorzystano schemat typologiczny opracowany dla potrzeb analityki materiału ceramicznego kultury późnej ceramiki wstęgowej przez L. Czerniaka (Czerniak 1980, 49-56 – zmodyfikowana wersja wcześniejszego ujęcia: A. Koško 1979, 41). Schemat ten, wskutek odwołania do typów bazowych, charakteryzuje konieczna przy opisie materiału ruchomego doza obiektywizmu (Ryc. 6). Typ bazowy jest definiowany przez liczbę członów naczynia oraz przyjęte wartości liczbowe wskaźników – proporcji średnicy wylewu naczynia do jego wysokości ( $R_1:H_1$ ) oraz średnicy wylewu naczynia do średnicy brzuśca ( $R_1:R_3$ ). Staje się on jednocześnie podstawą do wyodrębniania tzw. typów szczególnych, odnoszących się do konkretnych cech o walorze chronologicznym. W badanych zespołach wyodrębniono osiem podstawowych typów szczególnych charakteryzujących wytwórczość ludności ŁPP (Ignaczak 2002, 36-40; Ignaczak, Affelski 2012, 72-74):

I – kubki, czerpaki – naczynia jedno-, dwu- lub trójczłonowe o proporcjach właściwych dla waz, mis bądź pucharów, zawsze zaopatrzone w jedno ucho, łączące wylew naczynia z górną partią brzuśca lub częścią z jego największą wydętością,

II – dzbany – naczynia trójczłonowe o proporcjach garnków, zawsze z jednym uchem, łączącym wylew naczynia z górną partią brzuśca,

III – amfory – naczynia trójczłonowe o proporcjach waz lub garnków, z co najmniej parą drobnych uszek na granicy szyjki i brzuśca bądź zaczepionych na szyjce lub na górnej partii brzuśca,

IV – misy – naczynia jedno-, dwu- lub trójczłonowe, dla których wartość liczbową wskaźnika proporcji średnicy wylewu do wysokości naczynia jest większa od 2,0,

V – garnki – naczynia jedno-, dwu- lub trójczłonowe, dla których wartość liczbową wskaźnika proporcji średnicy wylewu do wysokości naczynia jest mniejsza od 1,1 i gdzie średnica wylewu jest równa lub mniejsza od średnicy największej wydętości brzuśca,

VI – wazy – naczynia dwu- lub trójczłonowe, dla których wartość liczbową wskaźnika proporcji średnicy wylewu do wysokości naczynia zawiera się w przedziale 1,1-2,0, a średnica wylewu jest równa lub mniejsza od największej wydętości brzuśca,

VII – puchary – naczynia jedno-, dwu- lub trójczłonowe, dla których wartość liczbową wskaźnika proporcji średnicy wylewu do wysokości naczynia jest mniejsza od 2,0 i gdzie średnica wylewu jest większa od największej wydętości brzuśca,

VIII – talerze, naczynia jednocłonowe, dla których maksymalna wysokość ( $H_1$ ) jest większa lub równa podwójnej grubości dna ( $H_6$ ).

Badany zbiór jest mocno rozdrobniony, co przełożyło się na niewielką liczbę odtworzonych form naczyń (Ryc. 7). W trakcie analizy pozyskanych źródeł ceramicznych wydzielono 3 jednostki makromorfologiczne: I – kubki/czerpaki; II – dzbany; V – garnki (Ryc. 7).

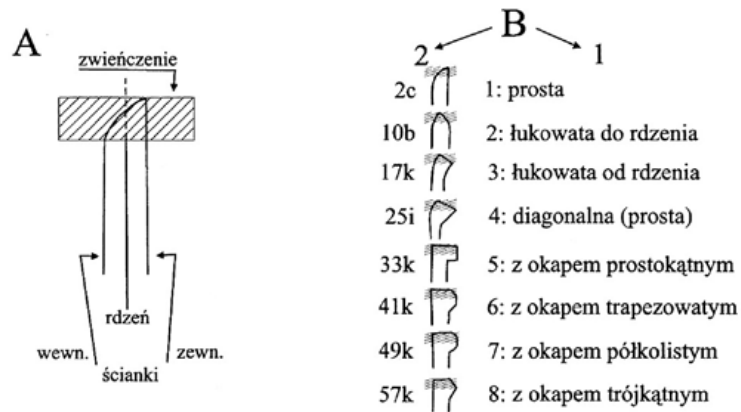
Makrotyp I (kubki/czerpaki) – z powodu szczątkowego stanu i braku zachowanego ucha, oba pozyskane pojemniki przypisano do tej makrogrupy na podstawie szacunków metrycznych. Zachowane w szczątkowych formach 2 egzemplarze (Ryc. 7; 18: 1, 5) przypisano do typu o profilu zbliżonym do wycinka kuli (typ 1a; Ryc. 18: 1) oraz do formy o łagodnej tektonice, z lekko rozchylonym wylewem (typ 2a; Ryc. 18: 5). Powierzchnie kubków/czerpaków przeważnie są starannie wygładzone i wyswiecane (Węgrzynowicz 1973, 39). Forma ta na terenie Mazowsza i Podlasia występuje stosunkowo często w różnych odmianach. Podobne egzemplarze rejestrujemy na stanowiskach w Kamionce Nadbużnej, stan. 1 i 2 (Hildt-Węgrzynowicz 1961, tabl. V: 17; Węgrzynowicz 1973, ryc. 14: g), Worytach, stan. 1 (Dąbrowski, Mogielnicka-Urban 1981, tabl. VII: 17, 18), gdzie są datowane na III/IV – V okres epoki brązu.

Makrotyp II (dzbany) – zarejestrowano niemal kompletne naczynie tego typu (Ryc. 7; 20: 3), zdobione w górnej partii brzuśca poziomymi liniami rytmami. Taśmowate ucho dzbana posiada zdobienie w postaci pionowych rytych linii. Taki zabieg ornamentacyjny rejestrowany jest w zbiorach ceramiki ŁPP z terenu Mazowsza Wschodniego i Podlasia (Węgrzynowicz 1973, 39). Naczynie posiadało gładkie i wyswiecane ścianki zewnętrzne. Podobne pojemniki znaleziono na stanowiskach w Szydłowie, pow. mławski (Dąbrowski 1959, tabl. I: 1), Koberne, gm. Dębe Wielkie (Węgrzynowicz 1973, ryc. 14), Ożumiechu, gm. Krzynowłoga Mała (Miśkiewicz 1973; tablica VI: i, p; XII: g) czy w Bechcicach, stan. 1, gm. Lutomiersk, (Wiklak 1963, tablica XIII: 12) i datuje się je na III-IV okres epoki brązu.

I

	R1 > R3			R1 < R3		
	A	B	C	D	E	
MISY R1 : H1 > 2,0						MISY R1 : H1 < 2,0
PUCHARY R1 : H1 < 2,0				II		WAZY 1,1 < R1:H1 < 2,0
				III		GARNKI R1 : H1 < 1,1
IV						

II

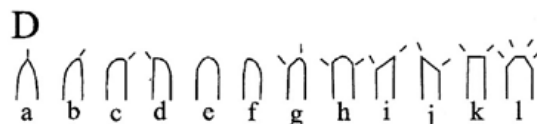


C

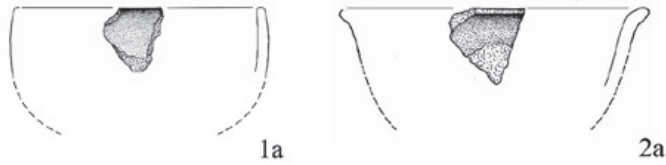
		ścianka wewnętrzna							
		1	2	3	4	5	6	7	8
ścianka zewnętrzna	1	1	2	3	4	5	6	7	8
	2	9	10	11	12	13	14	15	16
	3	17	18	19	20	21	22	23	24
	4	25	26	27	28	29	30	31	32
	5	33	34	35	36	37	38	39	40
	6	41	42	43	44	45	46	47	48
	7	49	50	51	52	53	54	55	56
	8	57	58	59	60	61	62	63	64

Ryc. 6. Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. I - schemat typów bazowych naczyń (wg L. Czerniak 1980); II - schemat systematyki krawędzi (wg A. Kośko 1981)

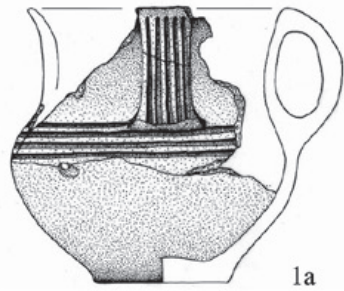
Fig. 6. Zambrzyce Stare, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Schema of basic types of vessels (I) (After L. Czerniak 1980); (II) schema of the systematics of the rims (Afer A. Kośko 1981)



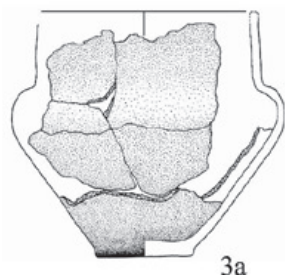
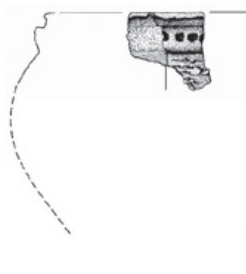
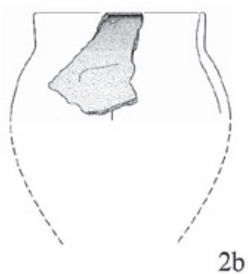
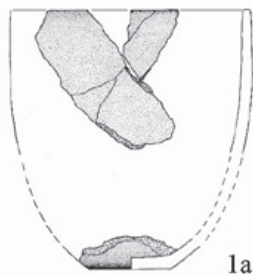
I



II



V



Makrotyp V (garnki) – zasadniczo odkryte relikty naczyń w typie garnka podzielić można na 3 podgrupy, naczynia: jajowate (1a), esowate 2a-d) i ostroprofilowane (3a) (Ryc. 7).

V1a – to naczynie jajowate, o gładkich ściankach i średnicy zwieńczenia równej największej wydętości (Ryc. 19: 1). Takie wykonanie powierzchni zewnętrznej ścianek jest stosunkowo rzadkie, naczynia tego typu są przeważnie chropowate. Nie udało się zlokalizować podobnego okazu w literaturze. Zbliżone formy odkryto na stanowiskach w Szydłowie, gm. Szydłowo (Dąbrowski 1959, tabl. 1: 8); Kamionka Nadbużna, gm. Nur (Hildt-Węgrzynowicz 1961, tablica II:10). Datowanie tego typu obiektów zamyka się w przedziale III-IV EB.

**Ryc. 7.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Zestawy typologiczne poszczególnych form makromorfologicznych ceramiki ŁPP, zarejestrowanych w trakcie badań (formy bazowe II, IV, V wg. Czerniak 1980)

**Fig. 7.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Typological sets of macromorphological forms of the ŁPP earthenware, recorded during the research (basic forms II, IV, V; after L. Czerniak 1980)

**Ryc. 8.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20 – rozcieracze kamienne ludności łużyckich pól popielnicowych: (1) obiekt 207; (2) obiekt 208

**Fig. 8.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Stone grinders of the Lusatian fields of cinerary urns population: (1) feature 207; (2) feature 208



V2a-d – naczynia esowate są bardzo często spotykane na stanowiskach ŁPP (Węgrzynowicz 1973, 33-35). W ramach badań w Starych Zambrzycach zarejestrowano 7 naczyń tego typu (Ryc. 7; 17: 1, 2; 19: 5; 20: 1, 2). Tak jak w przypadku innych pojemników, ich powierzchnia wykańczana była chropowaceniem lub posiadała wygładzoną, szorstką fakturę będącą z jednej strony wynikiem wystawiania na powierzchni naczynia domieszki schudzającej masę garncarską (celowy zabieg) jak i podopieczyną erozją zabytków. Ta forma dominuje na osadach położonych nad dolnym Bugiem (Węgrzynowicz 1973, 35), gdzie występuje przez cały okres trwania ŁPP. Naczynia o silniejszym profilowaniu i wyżej umieszczonym „barkiem” przypisane są do wczesnych faz rozwojowych tej kultury (Węgrzynowicz 193, 55), dlatego pojemnik z Starych Zambrzyc datować należy na IV okres epoki brązu.

V3a – naczynie tego typu bardzo często przypisywane jest do kategorii waz lub naczyń dwustożkowatych (Węgrzynowicz 1973, 31-33), jednak pozyskany w trakcie badań okaz, ze względu na proporcje metryczne, został przypisany do grupy garnków (Ryc. 7; 19: 7). Omawiany egzemplarz posiada ścianki zewnętrzne o szorstkiej i nierównej fakturze bez śladów zdobienia. Jego trójczłonowa forma posiada ostroprofilowany załom brzusca powyżej połowy wysokości naczynia. Podobne

egzemplarze rejestrujemy w Żbikowie, gm. Pruszków (Miśkiewicz 1961, tablica VI: 11) czy Ciechanowie, gm. Ciechanów (Affelski, Ignaczak 2014, ryc. 9: 2), gdzie datowane są na IV okres epoki brązu.

Do klasyfikacji zdobnictwa naczyń ludności ŁPP wykorzystano interkulturowy schemat opracowany przez A. Kośko dla ceramiki neolitycznej i stosowany powszechnie także w opisie naczyń pochodzących z wczesnego okresu epoki brązu na Kujawach (Kośko 1981, 34; Czebreszuk 1996, 42-44). Pozwala on połączyć atuty kodowego opisu wątków zdobniczych oraz prezentacji liczbowej (zależności frekwencyjne). Listę zdobień w poszczególnych zespołach przedstawia tabela 8. W ornamentyce rejestrujemy motywy:

- plastyczne w postaci guzów (E-55) oraz listwy z odciskami palców (M-180|R-241),
- ręczne w postaci delikatnego szczypania krawędzi naczyń (R-241),
- linii rytych (M-178, M-183 i M-188), nacinanych (M-187), odciskanych (M-181),
- perforacji podkrawędnej w postaci dwustronnych otworów (S-251).

W Starych Zambrzycach zarejestrowano 1 przykład naczynia zdobionego na brzuscu plastycznym guzkiem, często zwanym pseudouchem (Ryc. 18: 12). Ozdabianie naczyń (wazy, garnki) motywami

**Tabela 7. Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Charakterystyka ceramiki naczyniowej ludności lużyckich pól popielnicowych****Table 7. Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Characteristics of the earthenware of the Lusatian fields of cinerary urns population**

Nr inw	Wykop	Ar	Obiekt	W-wa	Σ	Typ makro	Krawędź	Brzusiec	Dno	Ucho	Zdobienie
C/330/15	II	86D/96B	287		1			1			
C/330/15	II	86D/96B	287		1			1			
C/222/15	I	70/A	163		3		3				
C/222/15	I	70/A	163		34			34			
C/222/15	I	70/A	163		3			3			
C/222/15	I	70/A	163		1		1				1
C/381/15	III	38/AC	338		2			2			
C/279/15	III	13D/14C	234		1			1			1
C/105/15	I	37/C	91		26			26			
C/105/15	I	37/C	91		9			9			
C/105/15	I	37/C	91		14			14			
C/105/15	I	37/C	91		1			1			
C/105/15	I	37/C	91		1			1			
C/105/15	I	37/C	91		1				1		
C/105/15	I	37/C	91		2		2				2
C/231/15	I	65D	192		5			5			
C/231/15	I	65D	192		1			1			
C/231/15	I	65D	192		5			5			
C/231/15	I	65D	192		2			2			
C/231/15	I	65D	192		1			1			
C/231/15	I	65D	192		1			1			
C/231/15	I	65D	192		1			1			
C/231/15	I	65D	192		1			1			
C/231/15	I	65D	192		1			1			
C/231/15	I	65D	192		1		1				
C/231/15	I	65D	192		1		1				
C/231/15	I	65D	192		6	II	2	2	1	2	4
C/388/15	III	44/D	207		13	V		12	1		
C/293/15	II	44/CD	209		18			16	2		
C/130/15	I	55/D	98		1			1			
C/130/15	I	55/D	98		3			3			
C/130/15	I	55/D	98		1			1			
C/130/15	I	55/D	98		2	naczynie miniaturowe	1		1		
C/241/15	I	75/C	196		2			2			
C/241/15	I	75/C	196		8			8			
C/241/15	I	75/C	196		1			1			
C/241/15	I	75/C	196		1		1				
C/241/15	I	75/C	196		2			2			
C/241/15	I	75/C	196		1			1			
C/241/15	I	75/C	196		1			1			
C/241/15	I	75/C	196		1			1			
C/241/15	I	75/C	196		1			1			
C/241/15	I	75/C	196		3			3			
C/241/15	I	75/C	196		1	III?				1	
C/241/15	I	75/C	196		1		1				
C/8/15	I	30	31		2			2			



Nr inw	Wykop	Ar	Obiekt	W-wa	Σ	Typ makro	Krawędź	Brzusiec	Dno	Ucho	Zdobienie
C/320/15	II	16D/26B	274		2			2			
C/320/15	II	16D/26B	274		1		1				
C/243/15	I	27/A	22		1			1			1
C/243/15	I	27/A	22		2			2			
C/243/15	I	27/A	22		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		4			4			
C/388/15	III	44/D	207		8	V	3	4	1		
C/388/15	III	44/D	207		2	V	2				
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		1		1				
C/388/15	III	44/D	207		7			7			
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		2			2			
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		3		2	1			2
C/388/15	III	44/D	207		1			1			1
C/388/15	III	44/D	207		1			1			
C/388/15	III	44/D	207		6			6			
C/392/15	III	16/CD	276		17			17			
C/392/15	III	16/CD	276		1				1		
C/392/15	III	16/CD	276		1			1			
C/242/15	I	75B	191		1	V	1				
C/242/15	I	75B	191		1		1				
C/242/15	I	75B	191		2		1	1			
C/242/15	I	75B	191		6			6			
C/242/15	I	75B	191		3			3			
C/242/15	I	75B	191		2		2				
C/242/15	I	75B	191		1		1				
C/242/15	I	75B	191		2	V		2			
C/242/15	I	75B	191		2			2			
C/242/15	I	75B	191		4			4			
C/239/15	I	76/A	199		12			12			
C/239/15	I	76/A	199		1	I	1				
C/239/15	I	76/A	199		8	V	5	3			
C/239/15	I	76/A	199		21			21			
C/239/15	I	76/A	199		1		1				1
C/239/15	I	76/A	199		21		1	20			
C/239/15	I	76/A	199		3			3			
C/239/15	I	76/A	199		4			4			
C/232/15	I	76/A	199		11			11			
C/232/15	I	76/A	199		1			1			1
C/232/15	I	76/A	199		8			8			
C/232/15	I	76/A	199		3			2			
C/232/15	I	76/A	199		3		3				
C/232/15	I	76/A	199		1		1				
C/20/15	I	30/D	32		1			1			
C42/15	I	25			1			1			
C/288/15	III	44/D	208		27	V	2	26			

Nr inw	Wykop	Ar	Obiekt	W-wa	Σ	Typ makro	Krawędź	Brzusiec	Dno	Ucho	Zdobienie
C/288/15	III	44/D	208		1		1				
C/288/15	III	44/D	208		1		1				
C/288/15	III	44/D	208		6			6			
C/288/15	III	44/D	208		3			3			
C/288/15	III	44/D	208		1			1			
C/288/15	III	44/D	208		2				2		
C/288/15	III	44/D	208		2			1	1		
C/409/15	II	99/A	363		3		3				
C/323/15	III	26/A	270		11			11			
C/323/15	III	26/A	270		1			1			
C/323/15	III	26/A	270		1			1			
C/323/15	III	26/A	270		1			1			
C/346/15	III	17/D	296		1			1			
C/162/15	I	80			1			1			
C/339/15	I	50/C			2			2			
C/4/15	II	32			4			4			
C/4/15	II	32			1					1	
C/4/15	II	32			1			1			
C/4/15	II	32			2			2			
C/4/15	II	32			3			3			
C/369/15	III	19/AC	338		1			1			
C/181/15	I	75/C	196		1			1			
C/226/15	I	77/D	120		1			1			
C/224/15	I	65/D	188		1			1			1
C/224/15	I	65/D	188		1			1			
C/230/15	I	74/D	152		3			3			
C/230/15	I	74/D	152		1			1			
C/230/15	I	74/D	152		1			1			
C/92/15	I	40/B	63		4			4			
C/92/15	I	40/B	63		1			1			
C/92/15	I	40/B	63		1		1				
C/92/15	I	40/B	63		1			1			
C/227/15	I	75/AB	193		2			2			
C/227/15	I	75/AB	193		2	I	1	1			
C/227/15	I	75/AB	193		1			1			1
C/227/15	I	75/AB	193		1		1				1
C/228/15	I	77/C	202		2			2			
C/228/15	I	77/C	202		1			1			
C/220/15	I	65/D/75/B	189		2			2			
C/220/15	I	65/D/75/B	189		3			3			
C/220/15	I	65/D/75/B	189		1		1				
C/151/15	I	75/C	196		2			2			
C/87/15	I	40			1			1			
C/443/15	II	90			1			1			
C/413/15	II	99/B	361		3			3			
C/423/15	III	10			1			1			
C/29/15	I	28			2			2			
C/358/15	III	7/C			1			1			
C/371/15	III	38/D	316		2			2			
C/271/15	III	24/A	225		3			3			
C/325/15	III	18/CD	328		1			1			

Nr inw	Wykop	Ar	Obiekt	W-wa	Σ	Typ makro	Krawędź	Brzusiec	Dno	Ucho	Zdobienie
C/252/15	I	66/B	184		1			1			
C/252/15	I	66/B	184		1			1			
C/252/15	I	66/B	184		1			1			
C/74/15	II	32/C/D	55		5			5			
SUMA					512						

plastycznymi w postaci małych guzków, listewek, imaczy czy pseudouch jest obecne w grupach naczyń ŁPP na obszarze Mazowsza i Podlasia (Węgrzynowicz 1973, 33, 54). Podobne elementy zarejestrowano na stanowiskach w Drohiczyńcu, gm. *loco* (Dąbrowski 1961, tablica II: 1). Okaz ze Starych Zambrzyca należy datować na IV okres epoki brązu.

W jednym przypadku, pojemnik w typie garnka, posiadał element zdobniczy w postaci plastycznej listwy (dodatkowo zdobionej odciskami palców), umiejscowionej w strefie podkrawędnej naczynia (Ryc. 20: 1). W środkowej i młodszej epoce brązu na obszarze północno-wschodniej ekumeny ŁPP ten sposób zdobienia naczynia w typie garnka jest dość rzadki. Podobna sytuacja dotyczy, unikalnego na terenie Mazowsza wschodniego i Podlasia, zdobienia krawędzi naczyń ornamentem szczypanym (Ryc. 16: 10) lub nacinanym, który czytelny jest głównie na garnkach (Węgrzynowicz 1973, 35).

Najpowszechniejszym elementem zdobniczym jest motyw rytej, dookolnej, poziomej linii (Ryc. 18: 9, 11; 19: 3; 20: 3) zlokalizowanej na brzuścach, w strefie przejścia brzuśca w szyję. W jednym przypadku element rytej linii w układzie pionowym obecny był na uchu naczynia (Ryc. 20: 3). Przyjmuje się, że w rejonie Mazowsza i Podlasia motywy zwielokrotnionych linii czy żłobków są charakterystyczne dla III i IV okresu epoki brązu (Węgrzynowicz 1973, 61).

Tworzenie dookolnych perforacji w strefie podkrawędnej naczynia ma długą chronologię i w kontekście epoki brązu traktowane jest na terenie wschodniego Mazowsza i Podlasia jako element lokalny, który jest wyznacznikiem kontynuacji elementów zdobniczych pochodzących ze środowiska „trzcinickiego” (kontekst podlasko-mazowiecki i lubelski) (Węgrzynowicz 1973, 61). W aspekcie całego zbioru badanej ceramiki ŁPP, perforacje podkrawędne reprezentują typ zdobienia synchronizowany z IV okresem epoki brązu.

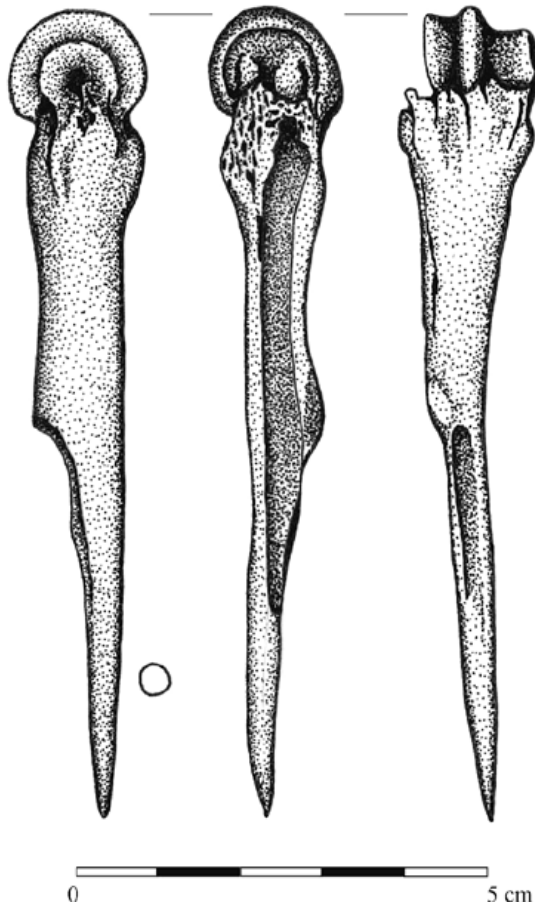
Niemierzalne części naczyń (definiowane poprzez cechy mikromorfologii) opisano na podstawie frekwencji typów występujących w poszczególnych zespołach (Tabele: 9, 10, 11): krawędzi wylewów wg schematu A. Koško (1981, 33), den wg schematu J. Czebreszuka (1996, 36-41;) oraz uch wg schematu A. Koško – J. Czebreszuk, A. Koško, M. Szmyt (2006, 55, ryc. 3.5).

Ogólną frekwencję poszczególnych typów wylewów w ramach zbioru ceramiki naczyniowej ŁPP przedstawia tabela 9. W tej grupie źródeł zdecydowanie dominował jeden rodzaj ściąnek – 18. Odpowiadało mu nasilenie w występowaniu dwóch typów zwieńczeń: „e” – półkolistych (Ryc. 17: 2, 3, 6, 8; 18: 5; 20: 3, 4, 7) i „k” – prostych (Ryc. 17: 1, 4, 5, 9, 10; 18: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10; 19: 1, 5, 6; 20: 25). Przeprowadzone na innych grupach ceramiki badania dowiodły, że trudno uczynić z niej czułego datownika reagującego na zmiany czasowe zachodzące w źródłach (Czebreszuk *et al.* 1997, 14-16).

**Tabela 8. Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Charakterystyka zdobnictwa ceramiki naczyniowej ludności łużyckich pól popielnicowych**

**Table 8. Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Characteristics of the decoration of the Lusatian fields of cinerary urns population earthenware**

Nr inw	Wykop	Ar	Obiekt	Σ	Zdobienie	Rycina
C/222/15	I	70/A	163	1	pk:x? S-251:1..?	17:9
C/279/15	III	13D/14C	234	1	b:x?M-187:3...?	19:4
C/105/15	I	37/C	91	2	k:xR-241...>	17:10
C/231/15	I	65/D	192	6	b:xM-178:4; u: M-188:5	20:3
C/243/15	I	27/A	22	1	b/sz:xM-178:2	18:6
C/388/15	III	44/D	207	3	pk:xM-180:11 R-236:4..>	20:1
C/388/15	III	44/D	207	1	b:xM-178:6...?	18:3
C/239/15	I	76/A	199	4	pk: x?S-251:1..?	18:7
C/232/15	I	76/A	199	1	b:E-55:11 M-181:1..?	17:12
C/224/15	I	65/D	188	1	b:xM-178:4..?	-
C/227/15	I	75/AB	193	1	b:xM-178:4..?	17:11
C/227/15	I	75/AB	193	1	pk:xM-178:1...?	17:2

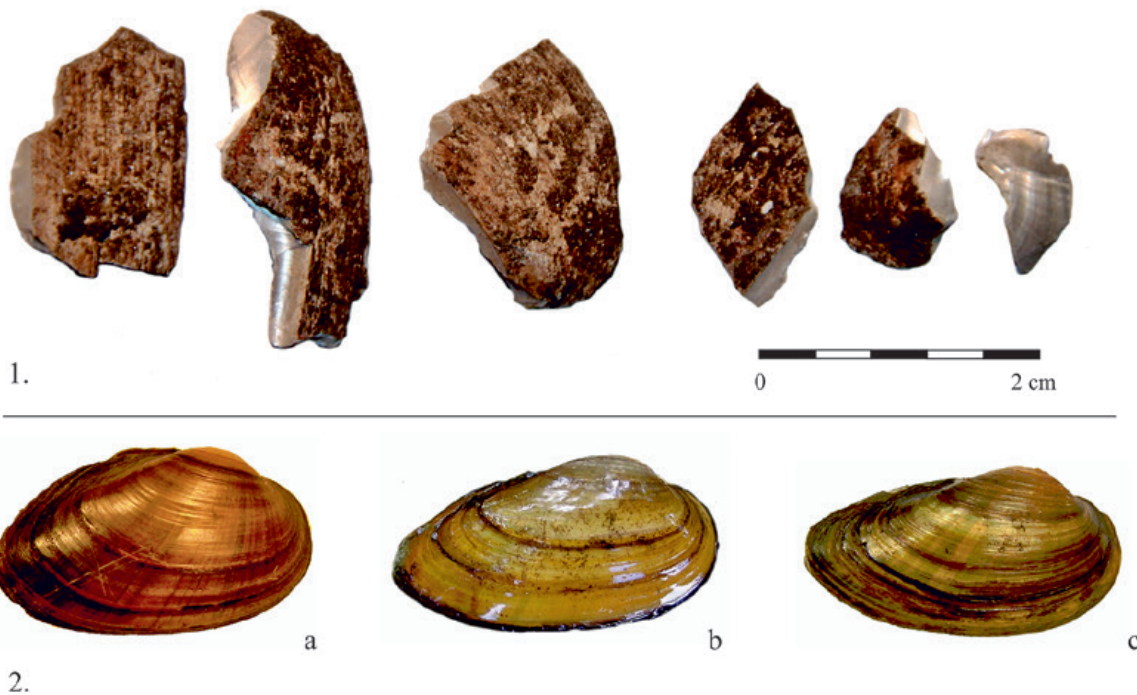


**Ryc. 9.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20 – narzędzie kościane (przekłuwacz/szydło) ludności łużyckich pól popielnicowych (obiekt 192)

**Fig. 9.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Bone tool (perforator/awl) of the Lusatian fields of cinerary urns population (feature 192)

Nieliczny zbiór den nie odzwierciedla szerokiego wachlarza tendencji w kształtowaniu spodów naczyń (Tabela 10). Dla badanego zespołu charakterystyczne jest tak proste modelowanie zewnętrznej ścianki dna (bez stopki) – typ 1, 2, 5 (Ryc. 19: 1, 2; 20: 8), jak i formowanie tzw. stopki (typ 8) (Ryc. 19: 7; 20: 6). W jednym przypadku zaobserwowano zewnętrznie wklęsłe dno (Ryc. 17: 11). Razem z prostą ścianką wewnętrzną dna (Ryc. 19: 1, 2; 20: 8) tworzą również formy wypukłe (Ryc. 17: 11; 18: 7; 19: 3). Zasadniczo prezentowany zbiór den reprezentują przykłady spotykane w ceramice ŁPP na całym obszarze występowania tej jednostki kulturowej, tak w epoce brązu, jak i wczesnej epoce żelaza, dlatego poszczególne typy nie mają walorów chronologicznych.

W badanym zbiorze zarejestrowano 3 ucha, z czego tylko 2 egzemplarze udało się przypisać konkretnym typom (Tabela 11). W jednym przypadku ucho



**Ryc. 10.** Stare Zambrzyce, gm. Rutki, woj. Podlaskie, stan. 4, AZP 38-80/20. Fragmenty muszli skójki (Unionidae) pozyskane z wypełniska obiektu 192 (1); przykłady różnych odmian skójek występujących na terenie Polski (2): a – „Skójka gruboskorupowa” (Unio crassus), b - skójka malarska (Unio pictorum), c - skójka zastrzona (Unio tumidus).

**Fig. 10.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Fragments of river mussel shells (Unionidae) acquired from the infill of feature 192 (1); examples of varieties of river mussels in Poland (2): a – „Skójka gruboskorupowa” thick shelled river mussel (Unio crassus), b – „Skójka malarska” painter’s mussel (Unio pictorum), c – „Skójka zastrzona” swollen river mussel (Unio tumidus)

**Tabela 9.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Specyfikacja cech krawędzi wylewów w zbiorze ceramiki ludności łużyckich pól popielnicowych

**Table 9.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Specification of the rim features in the assemblage of the Lusatian fields of cinerary urns population earthenware

	a	c	d	e	h	i	j	k	Suma
1	-	-	-	3 [3N]	-	-	-	10 [6N]	13 [9N]
10	-	-	-	1 [1N]	-	-	-	8 [4N]	9 [5N]
11	-	-	-		-	-	-	5 [2N]	5 [2N]
17	-	-	-		-	-	-	1 [1N]	1 [1N]
18	-	1 [1N]	-	15 [7N]	-	-	-	17 [7N]	33 [15N]
43	-	-	-		-	-	-	1 [1N]	1 [1N]
49	-	-	-		-	-	-	3 [2N]	3 [2N]
Suma	-	1 [1N]	-	19 [11N]	-	-	-	45 [23N]	65 [35 N]

N-oznaczenie liczby poszczególnych naczyń/pojemników

**Tabela 10.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Specyfikacja cech den w zbiorze ceramiki ludności łużyckich pól popielnicowych

**Table 10.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Specification of the bottom features in the assemblage of the earthenware of the Lusatian fields of cinerary urns population

Kształt dna	Relacja ścianki naczynia do grubości dna			Suma
	a	b	c	
1	1 (1N)	4 (3N)	1 (1N)	6 (5N)
2			1 (1N)	1 (1N)
5			1 (1N)	1 (1N)
8			2 (2N)	2 (2N)
Suma	1 (1N)	4 (4N)	5 (5N)	10 (9N)

N-oznaczenie liczby poszczególnych naczyń/pojemników

formowane było z wałeczka, które przytwierdzono w miejscu przejścia brzuśca w szyję, najprawdopodobniej, amfory (Ryc. 18: 13). W drugim przypadku taśmowate ucho łączy krawędź dzbana z jego brzuścem (Ryc. 20: 3). Dodatkowo zostało ono ozdobione pionowymi rytymi liniami. Wszystkie prezentowane typy pojawiają się licznie w inwentarzach ceramicznych ŁPP na całym obszarze występowania tego taksonu kulturowego.

W analizie technologii ceramiki naczyniowej wykorzystano model opisu cech technologicznych stosowany w badaniach społeczności KŁ z obszaru Niżu Polski (Czebreszuk 1996, 12-29; Ignaczak 2002, 50-53). Zdaniem autorów proces technologiczny ręcznego wyrobienia pojemników ceramicznych był ściśle związany z grubością ścianek danych egzemplarzy. Z tego powodu

Typ Ucha	Liczba	Rycina
1b?	1	20:3
3b	1	18:13
?	1	-
Suma	3	

**Tabela 11.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Specyfikacja cech uch w zbiorze ceramiki ludności łużyckich pól popielnicowych

**Table 11.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Specification of the handle features in the assemblage of the earthenware of the Lusatian fields of cinerary urns population

ogólne tendencje w przygotowywaniu masy garncarskiej omówione będą w oparciu o podział na ceramikę cienko-, średnio- i grubościenną.

1. Naczynia cienkościennie (do 5,9 mm grubości) – 13,43% zbioru.

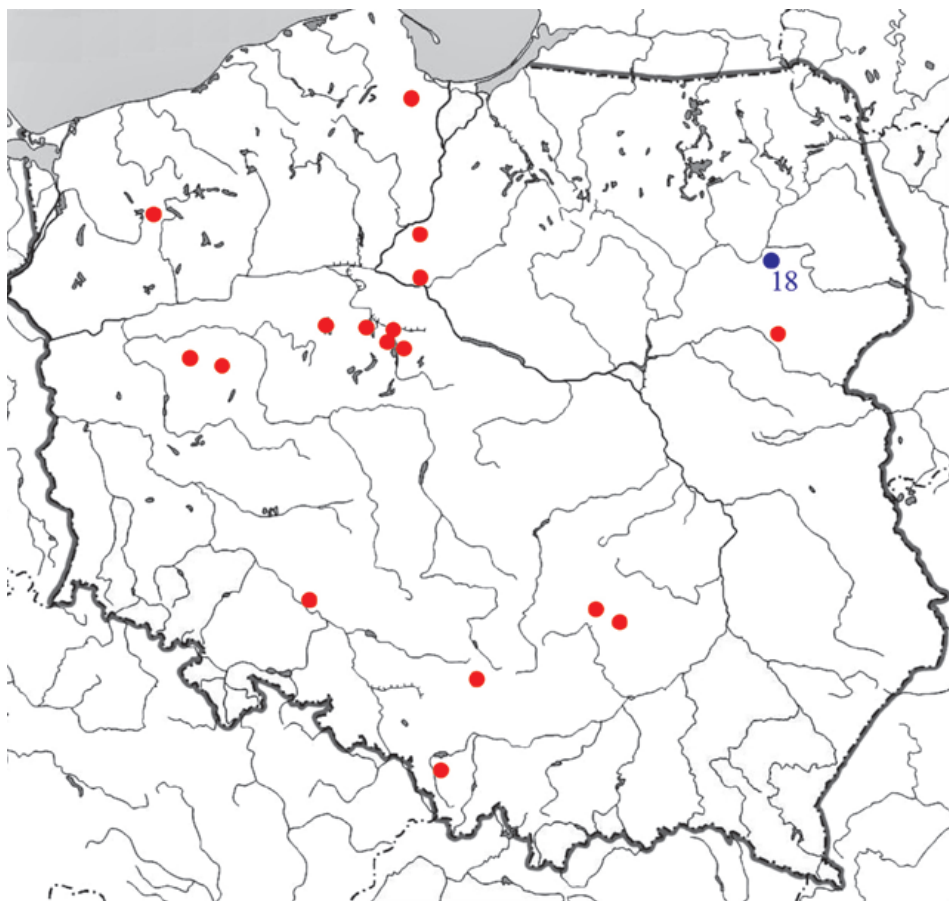
Domieszka schudzająca: dominuje postać niejednorodnego tłuczni kamiennego o granulacji drobnej i średniej. Incydentalnie do gliny dodawano piasek lub różowy tłuczeń kamienny. Masa garncarska jest „średnio” wymieszana (warstewkowy przełam).

Faktura ścianki zewnętrznej to zdecydowana dominacja odmiany wygładzanej i wyświecanej, charakterystycznej dla delikatnych pojemników w typie kubka/czerpaka, pucharków, niedużych waz lub amfor.

W kolorystyce przełamu brak wyraźnej dominacji odcieni szarych nad żółto-czerwono-brązowymi. Wskazuje to na fakt wypalania pojemników tak w atmosferze redukcyjnej, jak i utleniającej (Mogielnicka-Urban 1984, 119).

2. Naczynia średnościennie (grubość od 6 do 9,9 mm) – 54,34% zbioru.

Domieszka schudzająca: zdecydowanie dominuje postać wielobarwnego tłuczni kamiennego o granulacji średniej i grubej. Nierzadko pojawia się różowy tłuczeń mineralny w odmianie średnioziarnistej oraz piasek (obie frakcje w większości przypadków występują w połączeniu z wielobarwnym tłuczniem kamiennym).



**Ryc. 11.** Rozmieszczenie stanowisk łuzickich pól popielnicowych, na których zarejestrowano szczątki muszli mięczaków (na podstawie Zabilska 2012, z uzupełnieniem autorów: 18)

**Fig. 11.** Distribution of the Lusatian fields of cinerary urns sites where the remains of mollusc shells were discovered (After Zabilska 2012, with an addendum from the authors: 18)

Masa garncarska jest z reguły „średnio” wymieszana (warstewkowy przełam).

Faktura ścianki zewnętrznej to mniej więcej równomierne rozłożenie tendencji do chropowacenia i obmazywanej palcami powierzchni, typowej dla naczyń w typie garnka, waz, niektórych mis. Traktowanie wiechciem ścianki naczyń występuje w nikłym procencie, a obrzucanie gliną nie jest odnotowane. Rzadziej rejestrujemy powierzchnie o fakturach szorstkich lub pofałdowanych.

W kolorystyce przełamu niemalże w równym stopniu występuje odcień szarości i barwy żółto-czerwono-brązowe.

3. Naczynia grubościennne (10 mm >) – 32,23% zbioru.

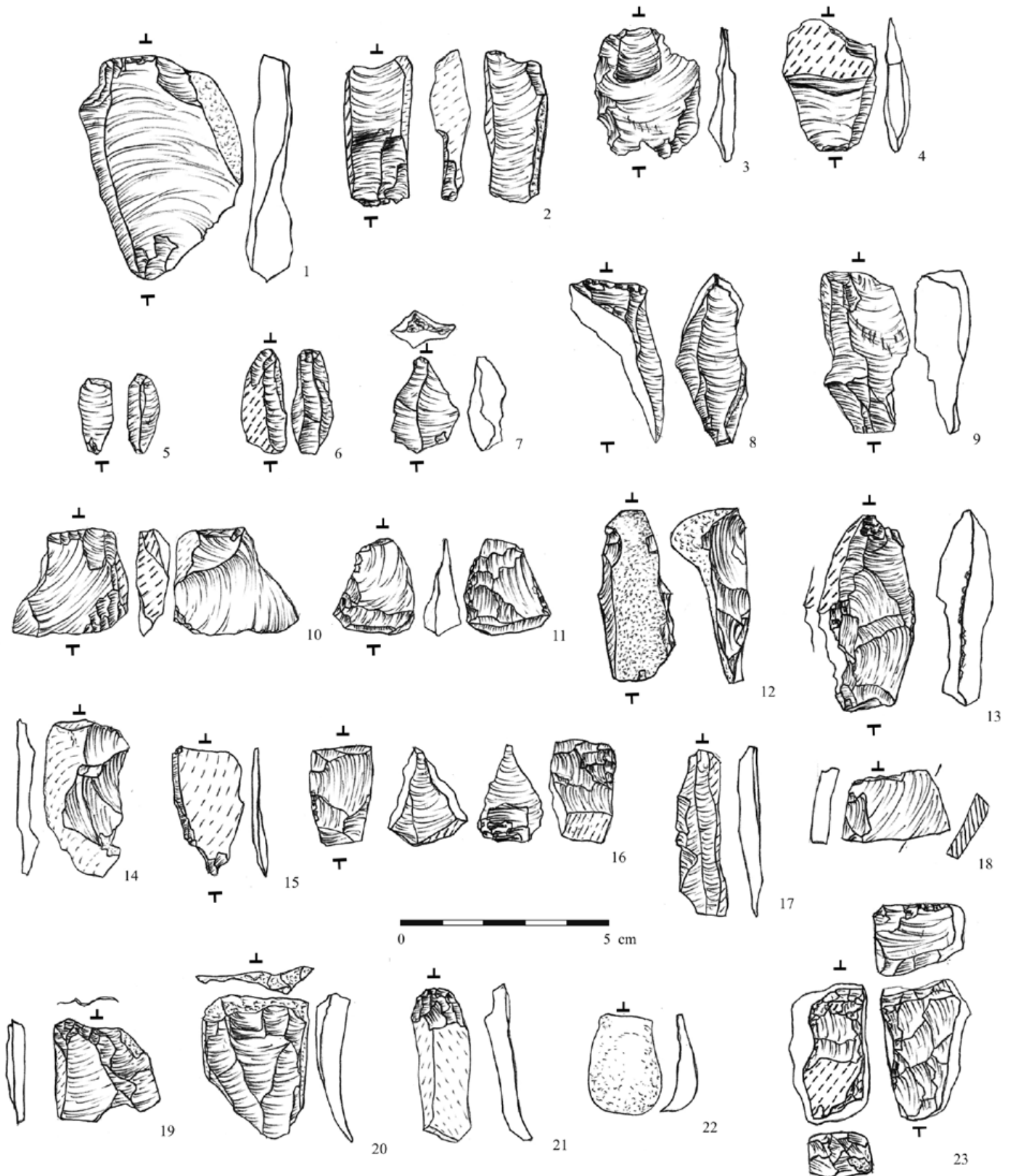
Domieszka schudząca: dominuje postać tłuczni kamiennego o granulacji średniej i grubej, głównie o barwie białej. W niewielkim stopniu mieszano różnobarwny tłuczeń mineralny z frakcją o kolorze różowym.

Faktura ścianki zewnętrznej to zdecydowana dominacja odmiany o chropowaczonej i obmazywanej palcami powierzchni (64%) typowej dla garnków (naczyni zasobowych), waz, niektórych mis (samo obrzucanie gliną lub traktowanie wiechciem występuje w nikłym procencie). Rejestrujemy jeszcze inne odmiany wykańczania ścianek naczyń: wygładzanie i wyswiecanie (6,7%) oraz powierzchnie szorstkie (29,3%).

W kolorystyce przełamu dominują odcienie żółto-czerwono-brązowe (58,9%), co wskazuje na otwarty dostęp tlenu w trakcie wypału (Mogielnicka-Urban 1984, 119). Rejestrujemy również odmiany intensywnie szare (21,5%), czarne (1,9%) oraz dwubarwne (17,7%).

W dwóch obiektach (jamy zasobowe: 208, 207) odnotowano rozcieracze kamienne (Ryc. 8). Zabytki tego typu są licznie rejestrowane na całym obszarze występowania ŁPP (Gediga 1967, 168-168; Moskwa 1976, 129-130; Dąbrowski 1997, 76-78; Hoffmann 2000, 169, 170; Ignaczak 2002, 59; Kaczmarek 2002, 121; Marchelak, Tyszler 2003, 123-129). Wytwórczość kamieniarska obecna na stanowisku, oparta była o lokalny (narzutowy), najłatwiej dostępny, surowiec skalny. Pierwszy egzemplarz wykonany jest z riolitu (Niebieszczański 2016, 286) o wymiarach 9,2 × 8,1 × 4,1 cm i posiada jedną powierzchnię ścierną (Ryc. 8: 1). Drugi zabytek wykonano z granitoidu (Niebieszczański 2016, 287) o wymiarach 12,1 × 10,2 × 12,6 cm i również posiada jedną powierzchnię ścierną (Ryc. 8: 2).

Z krzemieniarstwem ŁPP powiązanych zostało 156 przedmiotów krzemiennych – jedno i dwubiegunowe odłupki łuszczeniowe (Ryc. 12). Ich szczegółowa analiza technologiczna została opisana przez M. Dziewanowskiego (2016, 272-281). Zdecydowana większość materiału została pozyskana podczas doczyszczania



**Ryc. 12.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Zestawienie zabytków krzemiennych ludności łużyckich pól popielnicowych. Obiekty: 152 (13); 191 (16, 22); 192 (19); 193 (2, 8); 196 (17, 18); 207 (10); 221 (1). Materiał luźny: 3-7, 9, 11, 12, 14, 15, 20, 21, 23.

**Fig. 12.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Flint artefacts of the Lusatian fields of cinerary urns population. Features: 152 (13); 191 (16, 22); 192 (19); 193 (2, 8); 196 (17, 18); 207 (10); 221 (1). Stray finds: 3-7, 9, 11, 12, 14, 15, 20, 21, 23

powierzchni stanowiska oraz z obiektów młodszych, gdzie stanowił element „obcy”, który pojawił się w ich wypełniakach w wyniku procesów podepozycyjnych.

W obiektach przypisanych ŁPP zarejestrowano 11 przedmiotów wykonanych z tego surowca. Były to jamy gospodarcze (obiekty: 37, 193, 221, 270), jamy zasobowe/magazynowe (obiekty: 191, 196, 199, 207) oraz dołki posłupowe (obiekty: 152, 202). Przeważający materiał zabytkowy występujący poza obiektami związanymi z osadnictwem epoki brązu został przypisany do omawianego taksonu kulturowego na zasadzie podobieństw w technologii obróbki krzemienia, wyboru materiału (krzemień narzutowy) oraz unifikacji wyrobów. Omawiany zbiór tworzą przedmioty związane z zastosowaniem techniki łuszczenia surowca krzemienno-pochodzenia narzutowego, w tym przypadku krzemienia kredowego północno-wschodniego (Ryc. 12: 1-23). Dominacja odłupków łuszczeniowych w zbiorach zabytków krzemienno-ŁPP na północnym Mazowszu i Podlasiu jest powszechna (Dąbrowski 1997, 74; Mogielnicka-Urban 2004, 78). Taką sytuację obserwujemy w Kamionce Nadbużnej, stan. 1 i 2 (Hildt-Węgrzynowicz 1961, 187) czy Ożumiechu stan. 1 (Purowski 2003, 121, 122).

Wszystkie zabytki świadczą o przeżywaniu się techniki krzemieniarskich epoki kamienia aż do epok brązu i żelaza, albo raczej o zjawisku występowania pewnych wspólnych cech technologicznych niezależnie od okresu, zwłaszcza techniki łuszczeniowej. Patrząc szerzej można wysnuć spostrzeżenie, iż znajomość metalu nie oznacza jego powszechnej dostępności, a sama umiejętność obróbki krzemieni zakorzeniona jest w tradycji nie mniej szeroko niż np. garncarstwo (Węgrzynowicz 1961, 187; Węgrzynowicz 1973, 13-18; Balcer 1997, 303-318; Dąbrowski 1997; Hoffmann 2000, 172-175). W związku z tym nie wydaje się, iż mimo niskiego zaawansowania techniki krzemieniarskiej w epokach metali, przemysł ten nie był odkrywany na nowo (Tomaszewski 1997, 235).

W wypełniku obiektu 192 (jama zasobowa – magazynowa) odkryto przekłuwacz/szydło, wykonany z fragmentu trzonu i końca dalszego (błoczek) kości śródstopia kozy (Ryc. 9) (Piątkowska-Małecka 2015, 288-302). Analogiczne przedmioty zarejestrowano m.in. na grodzie typu biskupińskiego w Jankowie (Ostoja-Zagórski 1978, ryc. 12: d, e). W tym samym obiekcie odkryto szczątki małej słodkowodnych, co pozwala postawić tezę, że być może tego typu narzędzia używano również do otwierania ich skorup.

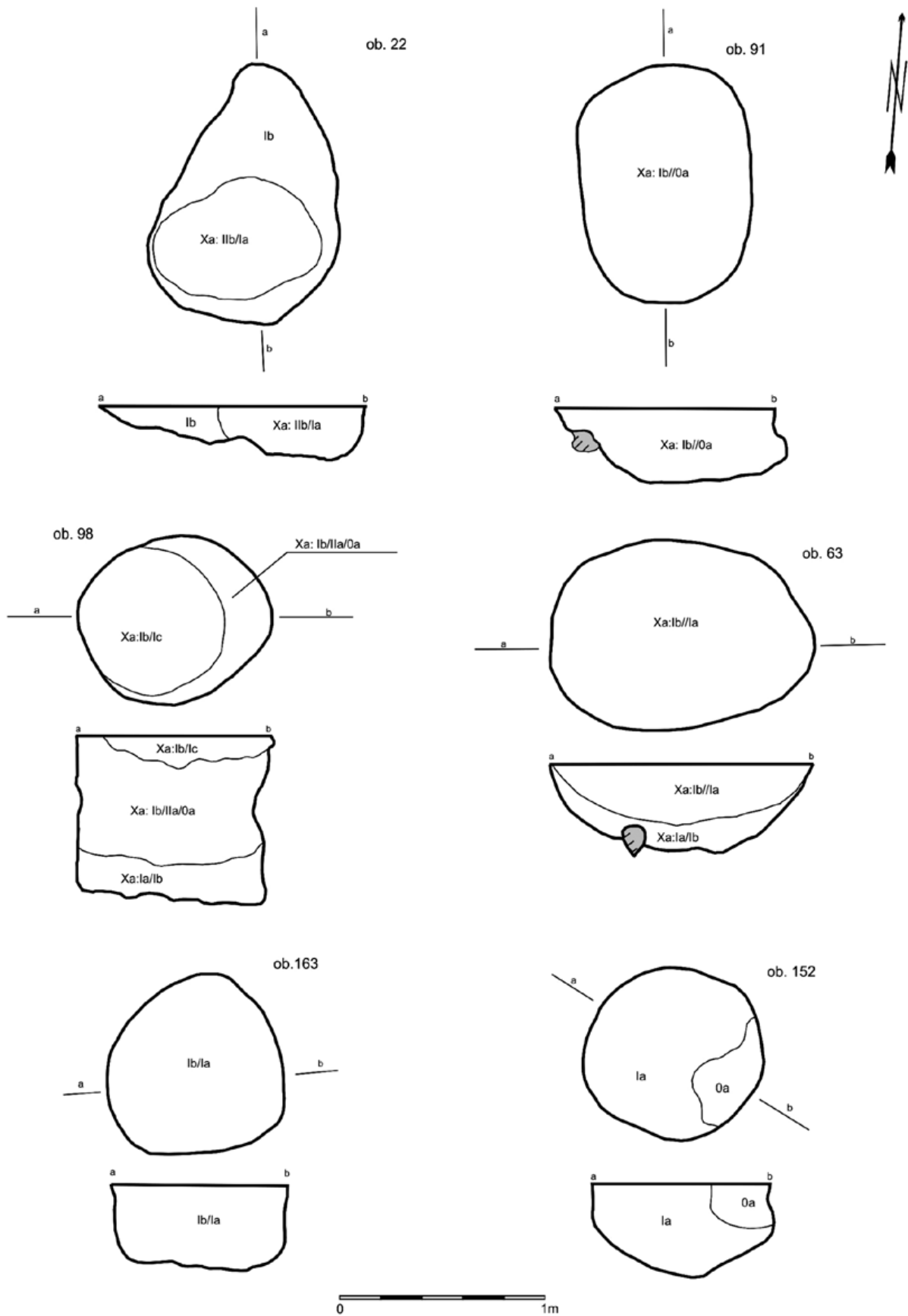
W wypełniku obiektu 199 zarejestrowano zgrzebło wykonane z żebra lub łopatki bydła o wymiarach 5 × 2 cm, na którego jednym z krótszych boków wycięto sześć

ząbków (Piątkowska-Małecka 2015, 288-302). Niestety stan zachowania zabytku uniemożliwił wykonanie jego dokumentacji fotograficznej lub rysunkowej.

Przedmioty wykonane z kości występują stosunkowo rzadko na osadach ŁPP w północno-wschodniej Polsce. Jest to wynik destrukcyjnego oddziaływania gleby na zabytki kościane, a w konsekwencji ich małą liczbę w obecnie posiadanych zbiorach (Dąbrowski 1997, 78). Niemniej jednak różnego rodzaju eksponaty, takie jak: szydła, przekłuwacze, harpuny, grociki, szpile, tarczki, okładziny, motyki, młoty, ozdoby rejestrujemy na osadach ludności ŁPP na całym obszarze jej występowania, tak w epoce brązu, jak i we wczesnej epoce żelaza (Gedl 1975, 64, Moskwa 1976, 130; Ostoja-Zagórski 1978, ryc. 10, 12, 15, Dąbrowski 1997, 78-80; Hoffmann 2000, 119, 153, 167, 168, 170; Kaczmarek 2002, 117; Drzewicz 2004). Najliczniejsze zbiory zabytków kościanych odnotowano m.in. w grodach typu biskupińskiego: Biskupin (Rajewski 1950, 171-182; Drzewicz 2004) czy Jankowo (Ostoja-Zagórski 1978, ryc. 10, 12, 15).

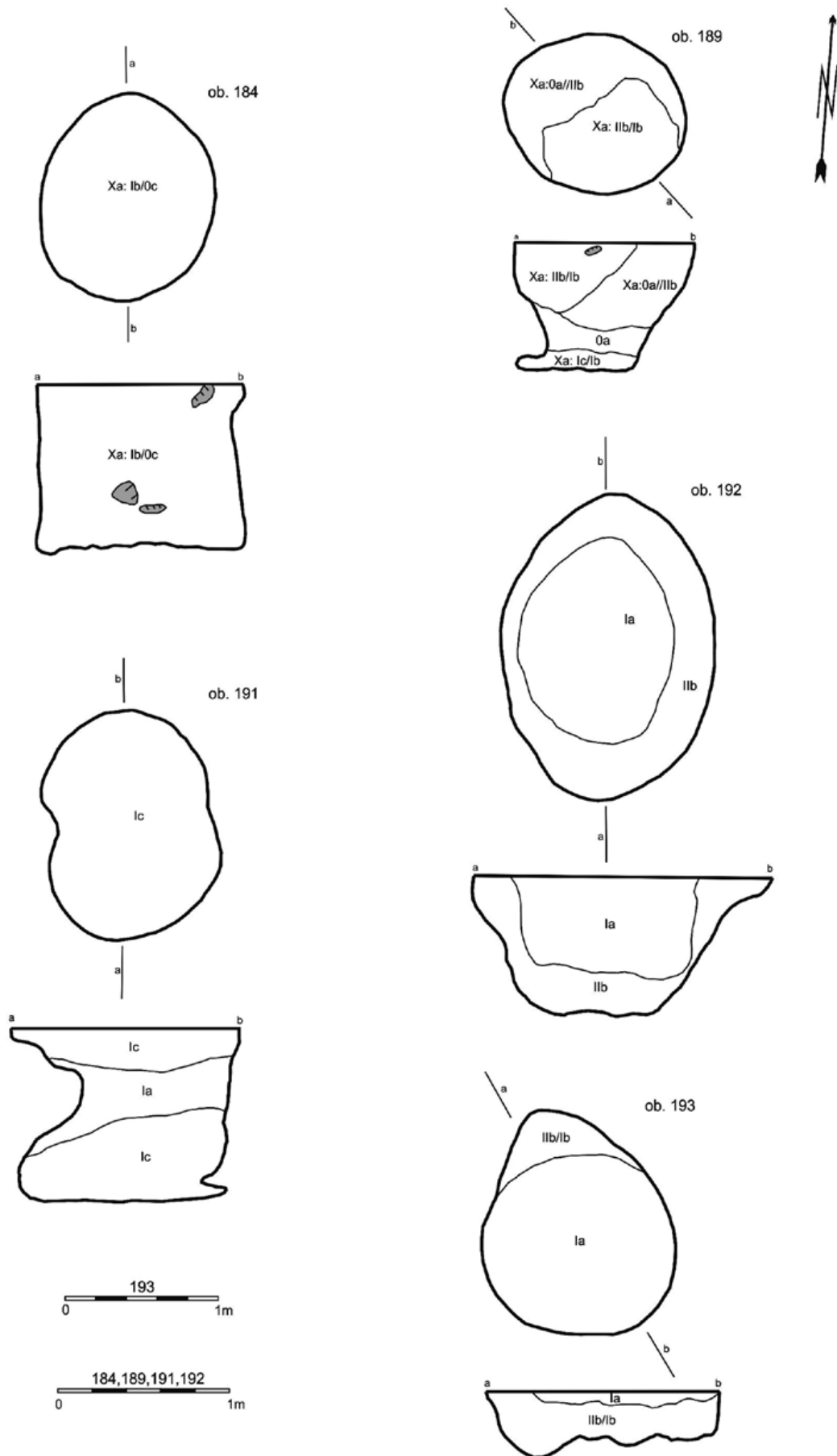
Pozyskany w trakcie badań nieduży zbiór kości zwierzęcych daje nam tylko niewielki wgląd w gospodarowanie przez ludność ŁPP zasobem zwierząt, tak hodowlanych, jak i dzikich (Piątkowska-Małecka 2015, 288-302). Spośród 137 fragmentów kości zwierząt, 97% oznaczonych należało do zwierząt domowych (owce/kozy – 55,2%; bydło – 17,3%; świnia – 17,3%; koń – 10,2%), a 3,0% do osobników dzikich (łoś, dzik, cietrzew, niezidentyfikowana ryba). Na kilku fragmentach zarejestrowano ślady pochodzenia antropogenicznego świadczące o obróbce kulinarnej (rąbanie, filetowanie), jak i wytwórczości narzędziowej (wycięte ząbki zgrzebła). Oprócz uprawy roślin głównym źródłem pożywienia społeczności ŁPP była hodowla zwierząt (Gedl 1975, 50; Kaczmarek 2002, 238). Jak podaje Jacek Rydzewski, ekstensywne rolnictwo na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza zapewniało ok. 66% zapotrzebowania energetycznego. Pozostałe 34% masy kalorycznej osiągnano z hodowli zwierząt (20%), zbieractwa, łowiectwa i rybołówstwa (14%) (Rydzewski 1982, 327-332). Według Joanny Piątkowskiej-Małeckiej „(...) w czasie funkcjonowania osady ŁPP łowiectwo odgrywało niewielkie znaczenie; a polowano na łosie, dziki i cietrzewie. Gatunkiem wiodącym w hodowli były owce i kozy, którym w dalszej kolejności towarzyszyły: bydło, świnie i konie. Przewaga małych przeżuwaczy wskazuje na pasterski model gospodarki. Zwierzęta te dostarczały przede wszystkim mięso do konsumpcji, a ich walory przyżyciowe (mleko, wełna) miały drugorzędne znaczenie. Zaznaczyć przy tym należy, że ogólna liczba szczątków wydobytych z obiektów ŁPP nie była duża, co każe





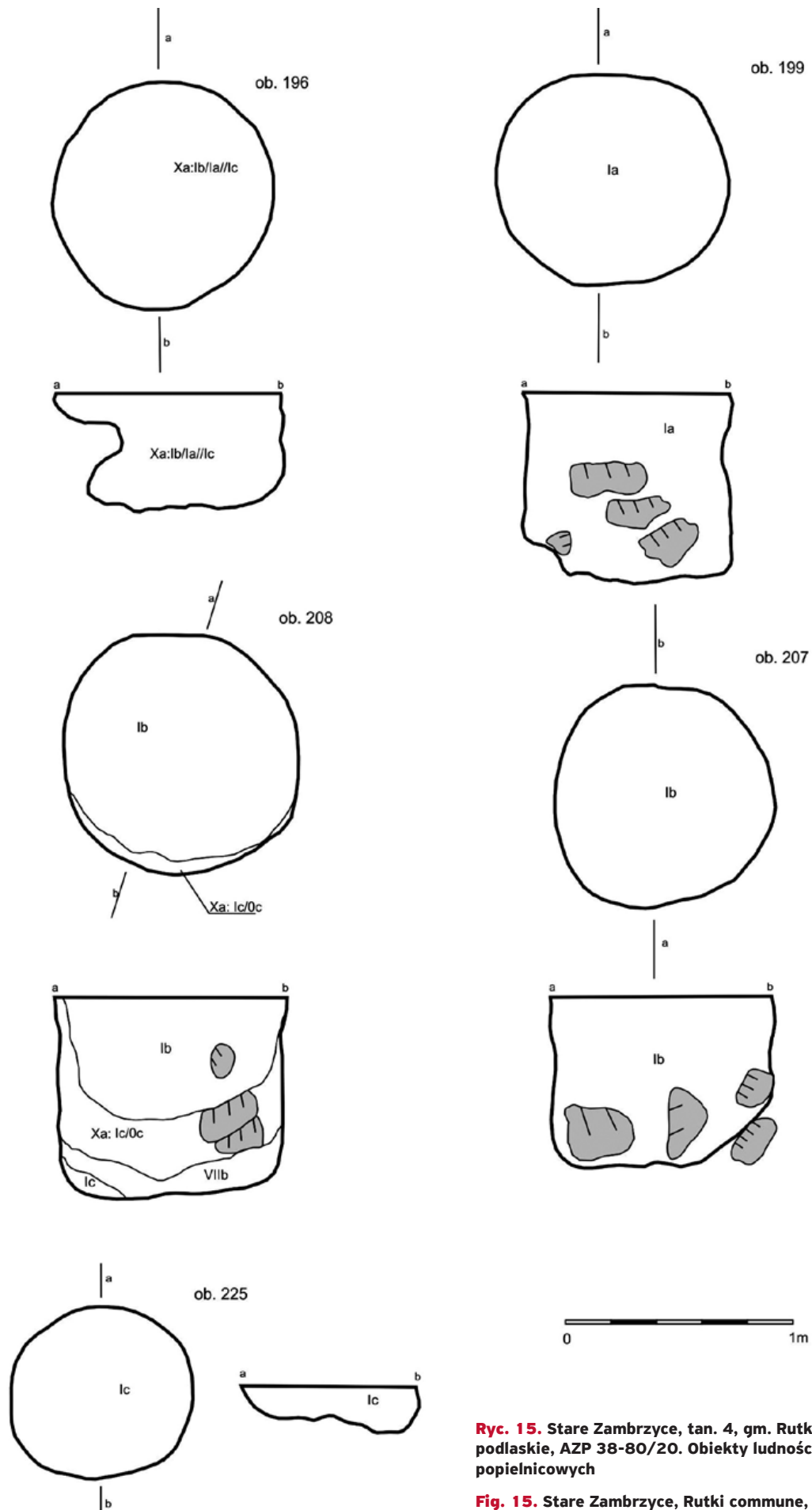
**Ryc. 13.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Obiekty ludności łużyckich pól popielnicowych

**Fig. 13.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Features of the Lusatian fields of cinerary urns population



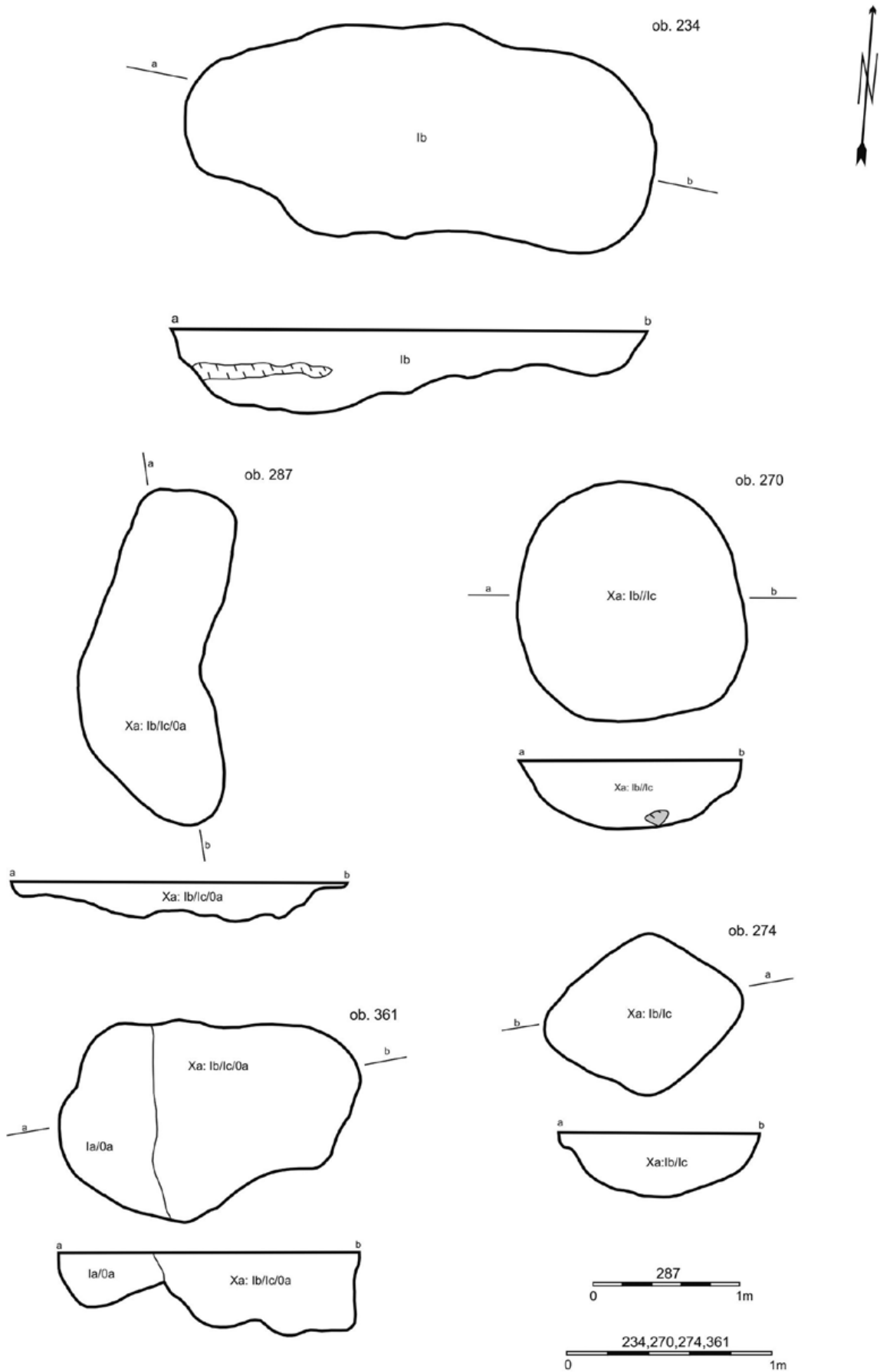
**Ryc. 14.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Obiekty ludności łużyckich pól popielnicowych

**Fig. 14.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Features of the Lusatian fields of cinerary urns population



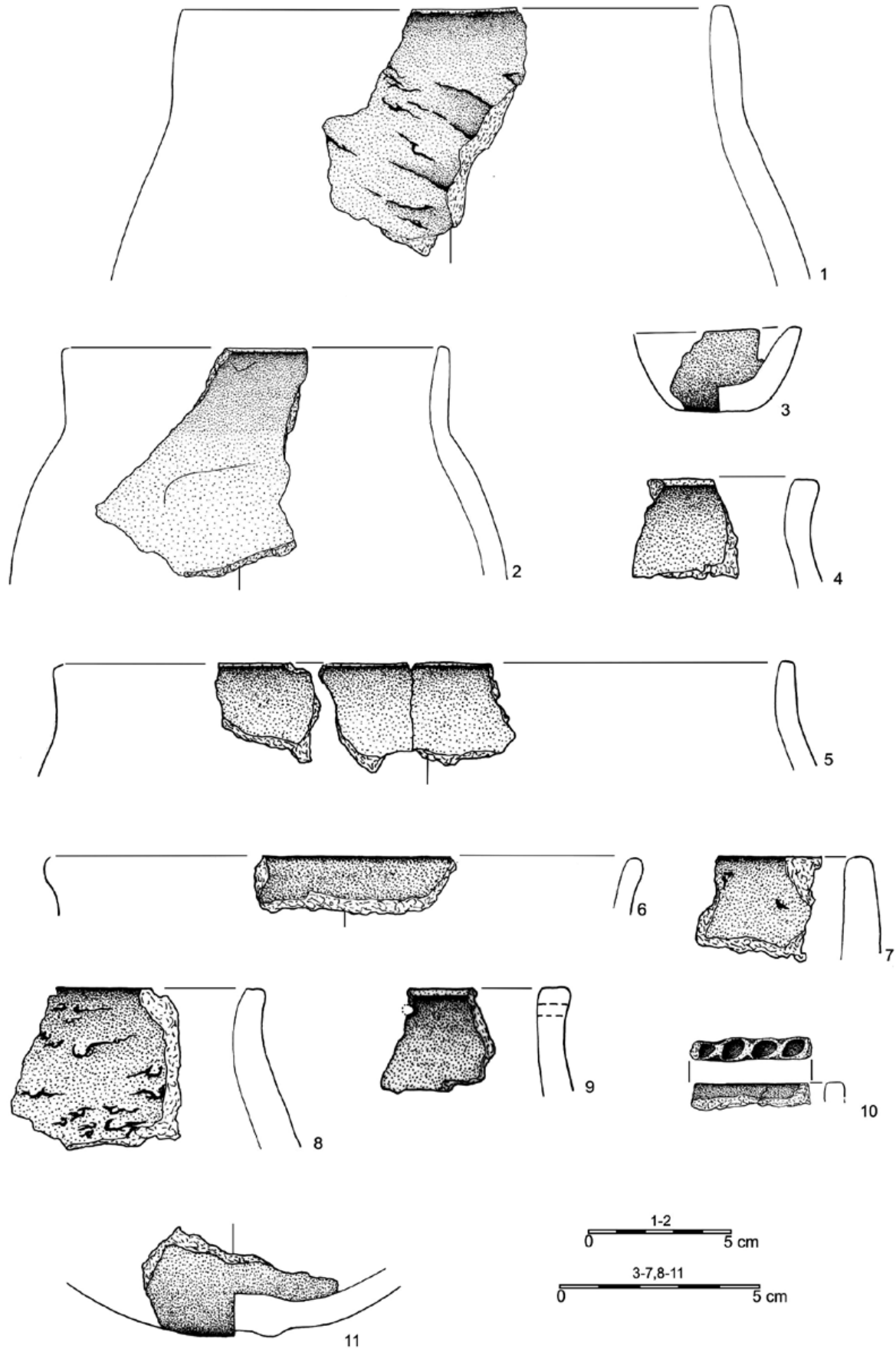
**Ryc. 15.** Stare Zambrzyce, tan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Obiekty ludności łużyckich pól popielnicowych

**Fig. 15.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Features of the Lusatian fields of cinerary urns population



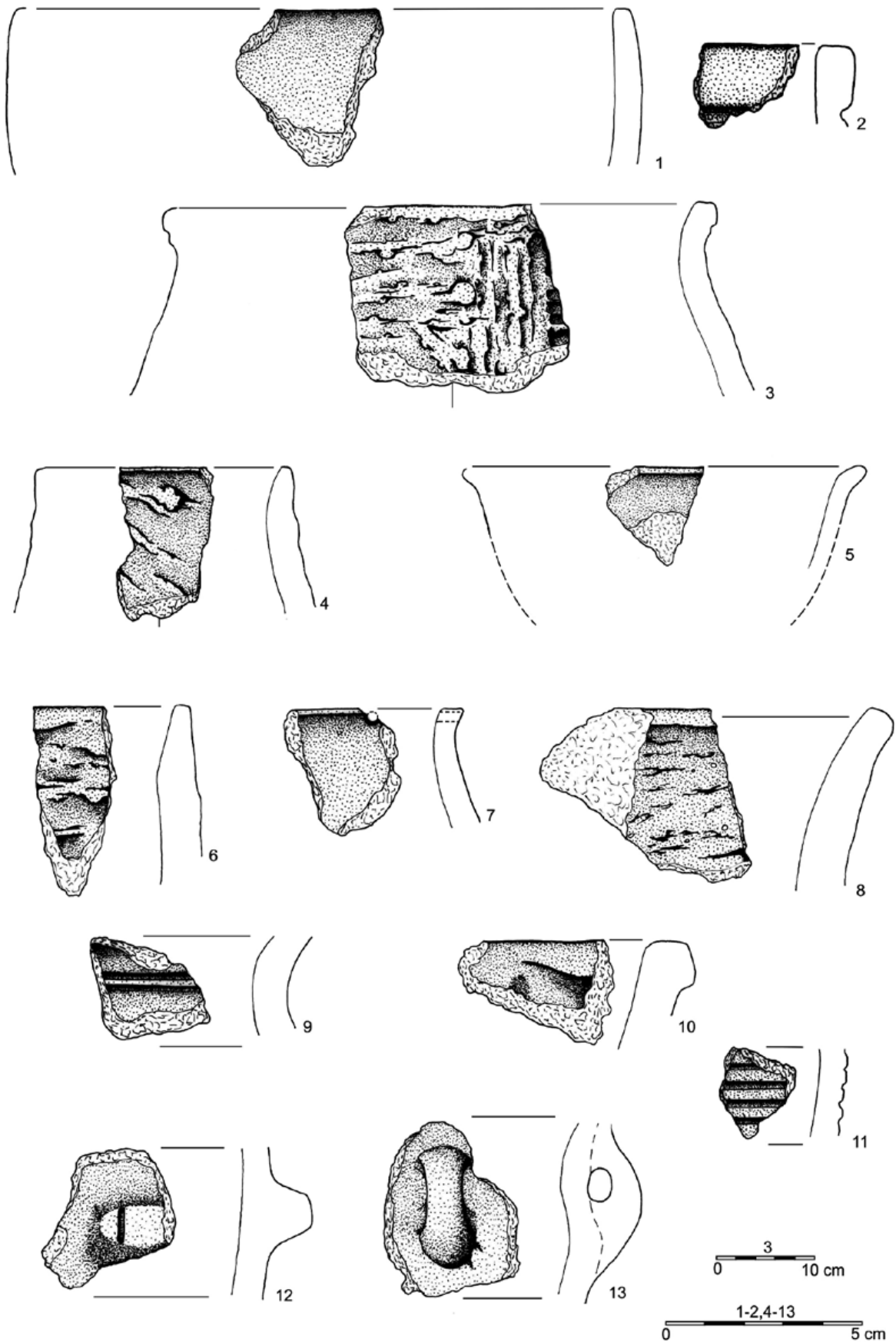
**Ryc. 16.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Obiekty ludności łużyckich pól popielnicowych

**Fig. 16.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Features of the Lusatian fields of cinerary urns population



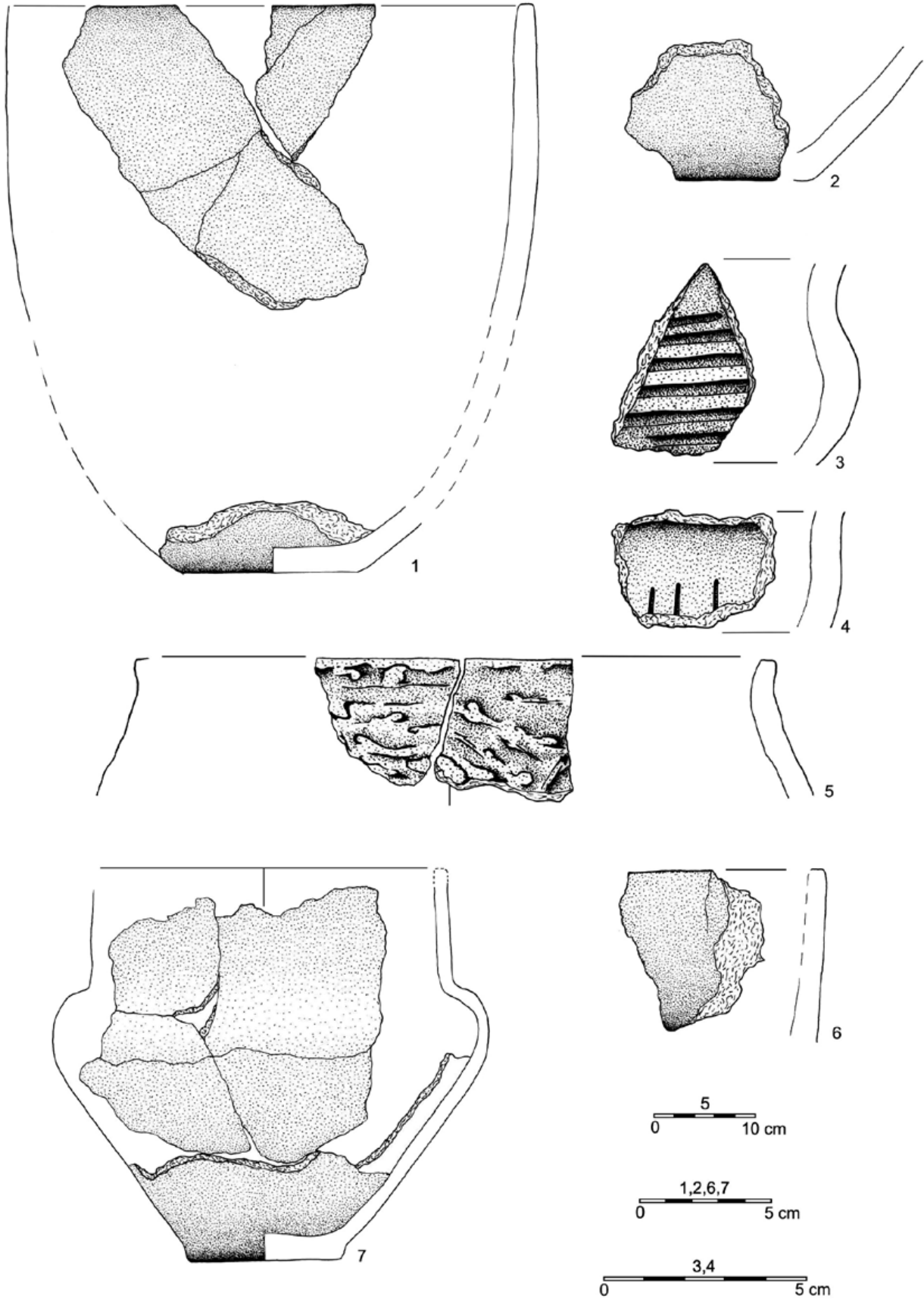
**Ryc. 17.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Ceramika naczyniowa ludności łużyckich pól popielnicowych: obiekt 91 (10-11); obiekt 98 (3); obiekt 163 (4-5,9); obiekt 191 (1,2,6,8)

**Fig. 17.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Earthenware of the Lusatian fields of cinerary urns population: feature 91 (10-11); feature 98 (3); feature 163 (4-5, 9); feature 191 (1, 2, 6, 8)



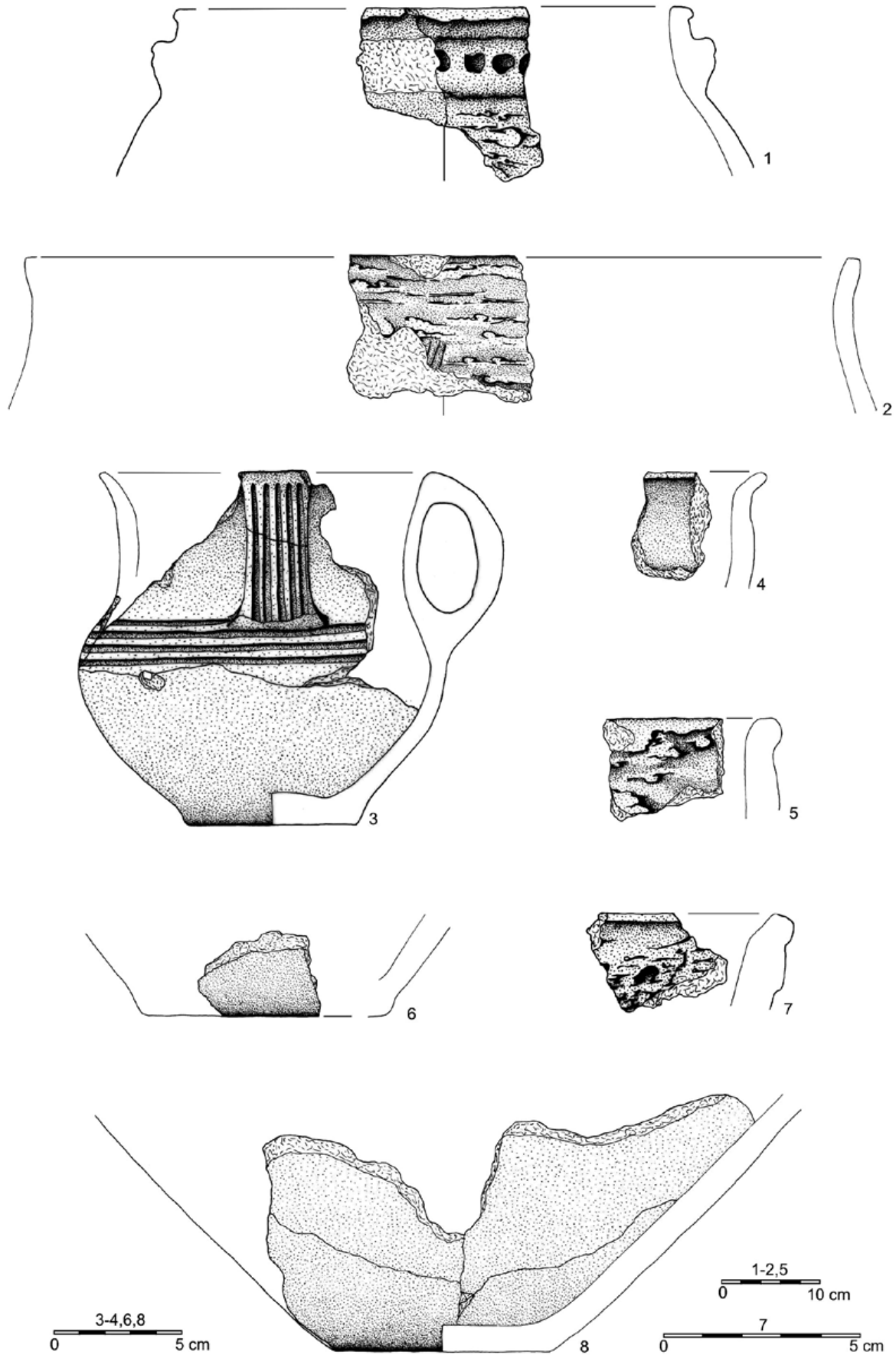
**Ryc. 18.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Ceramika naczyniowa ludności łużyckich pól popielnicowych: obiekt 22 (9); obiekt 193 (1, 2, 11); obiekt 196 (5, 10, 13); obiekt 199 (3, 4, 6, 7, 8, 12)

**Fig. 18.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Earthenware of the Lusatian fields of cinerary urns population: feature 22 (9); feature 193 (1,2,11); feature 196 (5,10,13); feature 199 (3,4,6,7,8,12)



**Ryc. 19.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Ceramika naczyniowa ludności łużyckich pól popielnicowych: obiekt 207 (1, 3, 5-7); obiekt 234 (4); obiekt 276 (2)

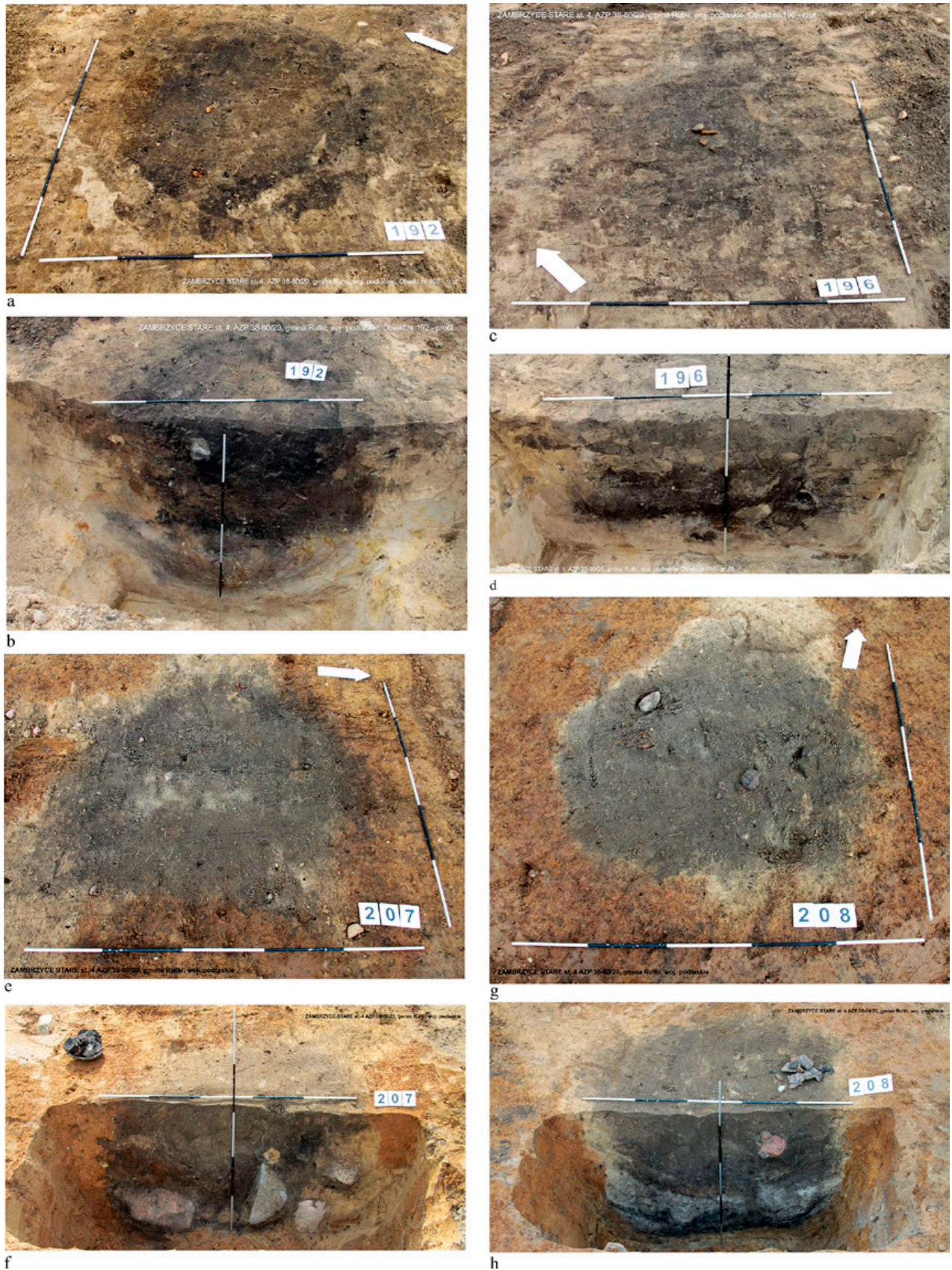
**Fig. 19.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Earthenware of the Lusatian fields of cinerary urns population: feature 207 (1,3,5-7); feature 234 (4); feature 276 (2)



**Ryc. 20.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Ceramika naczyniowa ludności łużyckich pól popielnicowych: obiekt 192 (3); obiekt 207 (1); obiekt 208 (2, 4-6); obiekt 209 (8); obiekt 363 (7)

**Fig. 20.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Earthenware of the Lusatian fields of cinerary urns population: feature 192 (3); feature 207 (1); feature 208 (2,4-6); feature 209 (8); feature 363 (7)





**Ryc. 21.** Stare Zambrzyce, stan. 4, gm. Rutki, woj. podlaskie, AZP 38-80/20. Obiekty ludności łużyckich pól popielnicowych  
**Fig. 21.** Stare Zambrzyce, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship, site. 4, AZP 38-80/20. Features of the Lusatian fields of cinerary urns population

traktować uzyskane wyniki z dużą dozą ostrożności...” (Piątkowska-Małecka 2015, 292-293).

Dodatkowo z wypełniska obiektu 192 pozyskano niewielki zbiór muszli małży słodkowodnych (6 sztuk). Z powodu dużego rozdrobnienia z ostrożnością przyporządkowano je do rodziny skójkowatych (*Unionidae*), w której skład wchodzi gatunki występujące na terenach Polski: a – skójka gruboskorupowa (*Unio crassus*), b – skójka malarska (*Unio pictorum*), c – skójka zaostrowana (*Unio tumidus*) (Ryc. 10: 2a-c). Przedstawione przykłady to gatunki reofilne, występujące w czystych rzekach i potokach, w osadach dennych piaszczystych lub piaszczysto-zwirowych (Makomaska-Juchiewicz 2010, 161-162). Znalaziska muszli na stanowiskach ŁPP są niezwykle rzadkie (Ryc. 11), dlatego pozyskany w trakcie badań w Zambrzycach Starych zbiór jest bardzo cenny. Zebrany przez M. Zabilską spis stanowisk z tego typu znaleziskami, zawiera 17 pozycji (Zabilska 2012, 265-282). Konteksty osadnicze, w których rejestrowano szczątki muszli to osady, grodziska i cmentarzyska. Najbliżej terytorialnie punktem, w którym zarejestrowano znaczną ilość tego typu znalezisk jest Kamionka Nadbużna (stan. 1 i 2) (Węgrzynowicz 1968a, 209-248; Węgrzynowicz 1968b, 44-59; Zabilska 2012, 268). Małże stanowiły dla człowieka pokarm uzupełniający ogólną dietę, niemniej jednak nie można wykluczać używania ich jako pożywienia dla zwierząt hodowlanych (Zabilska 2012, 279-280). Pośrednio poświadczają to również źródła etnograficzne, np. z terenu Kaszub, gdzie jeszcze w latach 50. XX wieku małże używano jako pokarm dla świń, kur czy kaczek (Kawecki 1988, 205). Człowiek mógł żywić się małżami w dwojaki sposób, poprzez ich gotowanie lub prażenie (Zabilska 2012, 279-280), a być może i wędzenie.

Analiza materiału zabytkowego, głównie ceramiki naczyniowej, pozwala datować badaną osadę na przełom IV i V okresu epoki brązu (ok. 1000-800 p.n.e.). Korelacja analizowanych danych ze zbiorami ceramiki ŁPP z Mazowsza i Podlasia wskazuje, że cechy stylistyczne badanego zbioru wpisują się w, szeroko pojęty,

tw. nurt „mazowiecko-podlaski”. Brak dużej liczby starzych („trzcinięckich”) markerów wskazuje, że osadnictwo na stanowisku w Starych Zambrzycach było związane z młodszą epoką brązu. Brak jest również w badanym zbiorze cech, definiujących tzw. „grupę surażską” (m.in. dominacja na ceramice naczyniowej ornamentyki palcowo-paznokciowej), której domniemane istnienie pokrywa się z badanym obszarem (Dąbrowski 1997, 95; Pawlata 2012, 11-13, 31, 32). Jest ona na tyle słabo poznana (brak wnikliwej sumarycznej publikacji), że mamy wiele wątpliwości czy jej wydzielenie jest prawomocne (Mogielnicka-Urban 2004, 79).

## ■ PODSUMOWANIE

Ślady osadnictwa odkryte na stanowisku w Starych Zambrzycach wpisują się w nurt osadniczy zlokalizowany w lewostronnej zlewni przełomu górnej i środkowej Narwi. Na badanym obszarze szeroko-płaszczyznowe prace archeologiczne prowadzone były w znacznie mniejszym stopniu niż w innych częściach Polski. Zabytki związane z neolitem i epoką brązu, które pochodzą z badań archeologicznych wyprzedzających budowę Gazociągu Jamalskiego w strefie doliny górnej i środkowej Narwi oraz Biebrzy, nie doczekały się dotychczas publikacji, a prace badawcze prowadzone w rejonie drogi krajowej nr 8 nie zostały jeszcze zakończone i dysponujemy tylko częściowymi ich wynikami (Pawlata 2012, 11, 12). Z tego powodu przedstawione w opracowaniu informacje na temat osadnictwa KNi i ŁPP w Starych Zambrzycach są istotnym elementem w procesie poznania zasiedlenia pogranicza północno-wschodniego Mazowsza i Podlasia od schyłkowego neolitu po epokę brązu.

W przypadku kultury niemeńskiej odkryte obiekty wskazują raczej na obozowiskowy charakter osadnictwa. Cechy obiektów ŁPP oraz ich rozplanowanie sugerują, że prace archeologiczne odsłoniły tylko fragment większego założenia osadowego, którego główna część zlokalizowana jest wzdłuż bezimiennego ciek, na południowo-wschód od badanego obszaru (Ryc. 1).

## Bibliografia

Affelski J., Ignaczak M. 2008. Osadnictwo kultury lużyckiej w Łękach Górnych, gm Krzyżanów, woj. łódzkie. L. Czerniak, J. Gąssowski (red.), *Osada wielokulturowa w Łękach Górnych gm. Krzyżanów, woj. łódzkie (= Via Archaeologica Pultuskiensis 2)*. Pultusk: Instytut Antropologii i Archeologii Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor, 9-60.

Affelski J., Ignaczak M. 2014. Ciałopalne cmentarzysko ludności kultury lużyckiej z Ciechanowa, woj. mazowieckie. *Raport 9, 207-240*.

Balcer B. 1997. Z badań nad krzemieniarstwem w epokach metali, W: J. Lech, D. Piotrowska (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza: materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20-22 października*

- 1994 r. (= *Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace 2*), Warszawa: Wydawnictwa Naukowe PWN, 303-318.
- Bienia M. 2014. *Sprawozdanie z archeologicznych badań sondażowych przeprowadzonych na stanowisku archeologicznym Stare Zambrzyce stan. 4, gm. Rutki, woj. Podlaskie, AZP 38-80, stan 20* (maszynopis w archiwum Mazowieckim Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków, Delegatura w Łomży).
- Bönisch E. 2004. Häuser, Speicherplätze und Siedlungsmuster – Neues zu Siedlungen der Lusitzer Kultur links der Neiße. W: S. Groblica (red.), *Odra – przeszkoda czy pomost w ekspansji kulturowej? II Polsko-Niemieckie Spotkania Archeologiczne, Materiały z konferencji w Dychowie 29 kwietnia – 1 maja 2004 r.* (= *Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza 2*). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, 91-120.
- Czebreszuk J. 1996. *Spółeczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Poznań: UAM.
- Czebreszuk J., Józwiak B. 2007. Ślady osadnictwa z okresu późnego neolitu, wczesnej epoki brązu i subneolitu. W: L. Czerniak (red.), *Od paleolitu do nowożytności. Archeologiczne badania ratownicze na trasie budowy obwodnicy Wyszkowa* (= *Gdańskie Studia Archeologiczne 1*). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 71-90.
- Czebreszuk J., Ignaczak M., Łoś J. 1998. *Osadnictwo wczesnej kultury łużyckiej w Narkowie, gmina Dobrze, stanowisko 9. Z badań nad początkami kultury łużyckiej na Niżu Polski*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Czebreszuk J., Koško A., Szmyt M. 2006. Zasady analizy źródeł ceramicznych z okresu późnego neolitu oraz interstadium epok neolitu i brązu na Kujawach. W: A. Koško, M. Szmyt (red.), *Opatowice – Wzgórze Prokopiaka 1* (= *Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej*). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 39-64.
- Czerniak L. 1980. *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach* (= *Prace Wydziału Historyczno-Filozoficznego, Seria Archeologia 16*). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Czopek S. 2007. *Grodzisko Dolne, stanowisko 22 – wielokulturowe stanowisko nad dolnym Wisłokiem 1. Od epoki kamienia do wczesnej epoki żelaza* (= *Collectio Archaeologica Ressoiviensis 4*). Rzeszów: Mittel.
- Dąbrowski J. 1958. Dwa cmentarzyska kultury łużyckiej w Zeńbońku, pow. Ciechanów. *Materiały Starożytne 3*, 85-114.
- Dąbrowski J. 1959. Cmentarzysko z Szydłowa, pow. Mława, na tle kultury łużyckiej na Mazowszu północnym. *Materiały starożytne 5*, 233-258.
- Dąbrowski J. 1961. Materiały kultury łużyckiej z Podlasia. *Materiały Starożytne 7*, 23-46.
- Dąbrowski J. 1980. Przydatność ceramiki łużyckiej do podziałów kulturowych. W: M. Gedl (red.), *Zróżnicowanie wewnętrzne kultury łużyckiej*, Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 35-55.
- Dąbrowski J. 1997. *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Dąbrowski J. 2009. *Polska przed trzema tysiącami lat. Czas kultury łużyckiej*. Warszawa: Trio.
- Dąbrowski J., Mogielnicka-Urban M. 1981. Analiza materiałów kultury łużyckiej ze stanowisk 1-5 w Worytach, W: J. Dąbrowski (red.), *Woryty. Studium archeologiczno-przyrodnicze zespołu osadniczego kultury łużyckiej* (= *Polskie Badania Archeologiczne 20*). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 203-228.
- Domaradzka S. 2012. Materiały ceramiczne kultury niemeńskiej ze stanowiska I w Piankach, gm. Zbójna, województwo podlaskie. *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu 2*, 29 – 48.
- Drzewicz A. 2004. *Wyroby z kości i poroża z osiedla obronnego ludności kultury łużyckiej w Biskupinie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Dziewanowski M. 2016. Opracowanie zabytków krzemienych z badań archeologicznych na stanowisku Zambrzyce Stare nr 4, gm. Rutki, woj. podlaskie (AZP 38 – 80/ 20), W: *Zambrzyce Stare stan. 4 gm. Rutki, woj. podlaskie (AZP 38 – 80/20). Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych, prowadzonych w ramach zadania: rozbudowa i budowa drogi krajowej nr 8 do parametrów drogi ekspresowej S8 na odcinkach: województwo mazowieckie – obwodnica Zambrowa od km 561+043,28 do km 575+955,00 oraz obwodnica Mężeninina – Jezewo od km 601+700 do km 615+960,85*. Pułtusk (archiwum WUOZ Del. w Łomży), 272-281.
- Gediga B. 1967. *Plemiona kultury łużyckiej w epoce brązu na Śląsku środkowym*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN
- Gediga B. 1980. Zagadnienia zakresu pojęcia „kultura łużycka” i jej wewnętrznego zróżnicowania, W: M. Gedl (red.), *Zróżnicowanie wewnętrzne kultury łużyckiej*. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 11-34.
- Gediga B. 1991. Zagadnienie kształtowania się cech łużyckich pól popielnicowych. W: M. Gedl (red.), *Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 17-26.
- Gediga B. 1993. Uwagi o chronologii i periodyzacji kultur łużyckich pól popielnicowych, W: *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata que Franciscus Rożnowski curavit*. Słupsk: Sorus, 147-51.
- Gedl M. 1975. *Kultura łużycka*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Hildt-Węgrzynowicz T. 1961. Osadnictwo kultury łużyckiej we wsi Kamionka Nadbużna pow. Ostrów Mazowiecka. *Materiały Starożytne 7*, 165-200.

- Hoffmann M. 2000. *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Ignaczak M. 2002. *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw.* Poznań: Instytut Prahistorii Uniwersytetu im Adama Mickiewicza.
- Ignaczak M. 2004. Osadnictwo społeczności kultury łużyckiej, W: J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 3 Kujawy*, cz. 5. *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 15-201.
- Ignaczak M., Affelski J. 2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski 1, W: M. Bogucki, M. F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007-2008* (= *Studia nad Truso* 1). Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, 51-158.
- Jóźwiak B. 2003. *Spoločności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły.* Poznań: Instytut Prahistorii Uniwersytetu im Adama Mickiewicza.
- Kaczmarek M. 2002. *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu* (= *Archeologia – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* 48). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Kaczmarek M. 2012. *Epoka brązu na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w świetle inerregionalnych kontaktów wymiennych.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Kadrow S. 1991. *Iwanowice, stanowisko Babia Góra 1. Rozwój przestrzenny osady wczesnego okresu epoki brązu.* Kraków: IHKM. PAN. Zakład Archeologii Małopolski.
- Kawecki Z. 1988. *Zoologia stosowana.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kempisty E. 1973. Kultura ceramiki „grzebykowo-dolkowej” na Mazowszu i Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 38, 411-483.
- Kempisty E., Sulgostowska A. 1976. Pierwsza osada neolityczna z ceramiką typu Dubiczaj w północno-wschodniej Polsce. *Wiadomości Archeologiczne* 41, 305-324.
- Kempisty E., Sulgostowska A. 1991. *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie* (= *Polskie Badania Archeologiczne* 30). Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk.
- Kempisty E., Więckowska H. 1983. *Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie* (= *Polskie Badania Archeologiczne* 22). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kołodźńska-Gawrysiak R. 2009. *Analiza geologiczno-geomorfologiczna okolic stanowiska archeologicznego Zambrów 5 (AZP 41-77/24), zlokalizowanego na trasie obwodnicy Zambrowa. Łomża* (maszynopis w archiwum WUOZ Del. w Łomży).
- Kondracki J. 2001. *Geografia Regionalna Polski.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Koško A. 1979. *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresie schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu.* Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Koško A. 1981. *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska* (= *Archeologia – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* 19). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kruk J., Milisauskas S. 1981. Wyżynne osiedle neolityczne w Bronocicach, woj. kieleckie. *Archeologia Polski* 26 (1), 65-113.
- Lew S. 2003. *Budownictwo ludowe dorzecza Sanu w XIX i XX wieku.* Rzeszów: Mitel.
- Makarowicz P. 1998. *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000-1600 BC)* (= *Materiały do Syntezy Pradziejów Kujaw* 8). Poznań: UAM. Instytut Historii.
- Makomaska-Juchiewicz M. (red.) 2010. *Monitoring gatunków zwierząt. Przewodnik metodyczny 1.* Warszawa: Główny Inspektorat Ochrony Środowiska.
- Marcinkian A. 2010. *Ziemia lubuska w dobie cywilizacji łużyckiej*, 1, 2. Zielona Góra.
- Marchelak I, Tyszler L. 2003. Osada kultury łużyckiej epoki brązu i okresu halsztackiego. W: R. Grygiel (red.), *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 6-7 w Kowalewicach, pow. Zgierz, woj. łódzkie (trasa autostrady A2)* (= *Via Archaeologica Lodziensis* 1). Łódź: Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego, 25-337.
- Mazurek W. 1997. Krzemienne wkładki sierpowe typu Sztumianka, W: J. Lech, D. Piotrowska (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza: materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20-22 października 1994 r.* (= *Prace – Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych* 2). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 185-204.
- Michalski J. 1983. Zagadnienie systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych (Ze studiów nad osadami otwartymi kultury łużyckiej). *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 5, 135-196.
- Miśkiewicz J. 1968. Cmentarzysko kultury łużyckiej w miejscowości Kraszewo, pow. Ciechanów. *Wiadomości Archeologiczne* 33, 303-314.
- Miśkiewicz J. 1973. Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Ożumiech, pow. Przasnysz. *Wiadomości Archeologiczne* 38, 209-233.

- Mogielnicka-Urban M. 1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze lużyckiej* (= *Biblioteka Archeologiczna* 27). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mogielnicka-Urban M. 2004. Kultura lużycka na Mazowszu i Podlasiu. W: M. Dulnicz (red.), *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia* (= *Archeologia Mazowsza i Podlasia* 3). Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 67-91.
- Moskwa K. 1976. *Kultura lużycka w południowo-wschodniej Polsce*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Moszyński K. 1967. *Kultura ludowa Słowian* 1. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Muzolf B. 2002. Kompleks osadniczy z okresów halsztackiego i lateńskiego. Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na terenie odkrywki „Szczerców” S.A. na stanowisku nr 12 w Grabku, gm. Szczerców, woj. łódzkie. W: R. Grygiel (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.* 2. Łódź: Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego, Fundacja Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 121-384.
- Niebieszczański J. 2016. Analiza petrograficzna zabytków kamiennych z Zambrzyca Starych (pow. Zambrów, woj. podlaskie), stanowisko 4, W: *Stare Zambrzyce stan. 4 gm. Rutki, woj. podlaskie (AZP 38 – 80/20) Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych, prowadzonych w ramach zadania: rozbudowa i budowa drogi krajowej nr 8 do parametrów drogi ekspresowej S8 na odcinkach: województwo mazowieckie – obwodnica Zambrowa od km 561+043,28 do km 575+955,00 oraz obwodnica Mężenina – Jezewo od km 601+700 do km 615+960,85*. Pułtusk (archiwum WUOZ Del. W Łomży), 282-287.
- Ostoja-Zagórski J. 1978. *Gród halsztacki w Jankowie nad Jeziorem Pakoskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Piątkowska-Malecka J. 2016. Ekspertyza archeozoologiczna zwierzęcych szczątków kostnych ze stanowiska nr 4 w Zambrzycach Starych, gm. Rutki, pow. zambrowski, woj. podlaskie (AZP 38-80/20), W: *Stare Zambrzyce stan. 4 gm. Rutki, woj. podlaskie (AZP 38 – 80/20) Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych, prowadzonych w ramach zadania: rozbudowa i budowa drogi krajowej nr 8 do parametrów drogi ekspresowej S8 na odcinkach: województwo mazowieckie – obwodnica Zambrowa od km 561+043,28 do km 575+955,00 oraz obwodnica Mężenina – Jezewo od km 601+700 do km 615+960,85*. Pułtusk (archiwum WUOZ Del. w Łomży), 288-302.
- Przechrta E. 2002. Materiały krzemienne z grodziska kultury lużyckiej w Wicinie, gm. Jasień, z badań wykopaliskowych 1993-1994. *Archeologia Środkowego Nadodrza* 2, 5-33.
- Przechrta E. 2004. Materiały krzemienne z osady kultury lużyckiej w Łagowie, stanowisko 11. *Archeologia Środkowego Nadodrza* 3, 31-50.
- Przechrta E. 2005. Materiały krzemienne z grodziska kultury lużyckiej w Wicinie, stan. 1, gm. Jasień. Pozyskane w sezonach wykopaliskowych 1996 i 1997. *Archeologia Środkowego Nadodrza* 4, 5-58.
- Purowski T. 2003. *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Ożumiechu na północnym Mazowszu*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Rajewski Z. A. 1950. Przedmioty z rogu i kości i obróbka obu surowców w grodach lużyckich z wczesnego okresu żelaznego. W: J. Kostrzewski (red.), *III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury lużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938-1939 i 1946-1948*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne, 171-182.
- Rydzewski J. 1982. Liczebność grupy ludzkiej a możliwości produkcyjne środowiska naturalnego na przykładzie zespołu osadniczego kultury lużyckiej w Wawrzeńcycach, woj. krakowskie. W: M. Gedl (red.), *Południowa strefa kultury lużyckiej i powiązania tej kultury z Południem*. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 319-333.
- Szamałek K. 1987. *Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza* (= *Polskie Badania Archeologiczne* 26). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tomaszewski A. J. 1997. Późne materiały krzemienne i późne konteksty – kilka uwag i obserwacji. W: J. Lech, D. Piotrowska (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza: materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20-22 października 1994 r.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 225-238.
- Waluś A., Manasterski D. 2004. Schyłek epoki kamienia i początek epoki brązu ma Warmii i Mazurach w świetle prac wykopaliskowych na stanowisku X w Ząbju, gm. Stawiguda, woj. warmińsko-mazurskie. *Pruthenia Antiqua. Studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich* 1. 33-54.
- Wawrusiewicz A. 2012. Osadnictwo społeczności kultury niemeńskiej w Jeronikach, stanowisko 2, gm. Choroszcz w województwie podlaskim. *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu* 2, 49 – 93.
- Węgrzynowicz T. 1968. Cmentarzysko kultury lużyckiej w Kamionce Nadbużnej, pow. Ostrów Mazowiecka, *Materiały Starożytne* 11, 209-248.
- Węgrzynowicz T. 1973. Kultura lużycka na Mazowszu Wschodnim i Podlasiu. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 2, 7-122.
- Wlklak H. 1963. *Początki kultury lużyckiej w Polsce środkowej* (= *Acta Archaeologica Lodziensia* 12). Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zabilska M. 2012. Depozyty ze szczątkami mięczaków na stanowiskach kultury lużyckiej z Polski. Charakterystyka i próba określenia ich genezy. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 32, 253-289.

## Summary

**Jakub Affelski, Karolina Machnio**

*Relics of two settlement currents related to the Eneolithic and the Bronze Age, discovered in Stare Zambrzyce, site 4, Rutki commune, Podlaskie Voivodeship*

The article presents part of the results of archaeological excavations carried out in 2015 within the construction of the S8 expressway in Stare Zambrzyce, site 4 (AZP38-80/20), Rutki commune, Podlaskie Voivodeship. Research effort brought interesting results, such as the discovery of four settlement currents related to the Eneolithic (the Neman culture), the Bronze Age (Lusatian fields of cinerary urns), the early Middle Ages (12th century), and the modern period (2nd half of the 15th – 17th century). This article is devoted to the oldest two settlement phases related to the Neman culture and the Lusatian fields of cinerary urns.

During the archaeological research traces of settlement of the Neman culture (Polish abbrev. KNi), in the form of two

sunken features and 34 fragments of earthenware, were unearthed. The traces show that, within the investigated site, we deal with a temporary campsite of the Neman culture population. Detailed analysis of the earthenware implies a thesis on the association of the Neman settlement relics with the Linin version of that culture (break of the Neolithic and the early Bronze Age).

During the preventive research on site 4 in Stare Zambrzyce traces of settlement related to the population of the Lusatian fields of cinerary urns (Polish abbrev. ŁPP) were discovered: 36 sunken features (Fig. 2), 512 fragments of earthenware, 156 flint artefacts, 2 stone grinders, 1 perforator made of bone, 6 fragments of shells of freshwater mussels, and 137 animal bone fragments (infill of the features). Analysis of the artefacts of the ŁPP population, mostly the earthenware, allows the dating of the settlement to the break of periods IV and V of the Bronze Age (ca. 1000-800 BC).

■